

РАД КОМУНИСТА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У БИВШОЈ ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ВОЈСЦИ УОЧИ РАТА И У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. ГОДИНЕ

Познато је да су буржоаске владе развијале теорију о неутралности војске и потреби да се ова држи по страни од политике. На тај начин владајући кругови су желели да војску вежу за себе и да тиме обезбеде остварење својих класних циљева — експлоатацију радних маса и спровођење великокрпске политике, угушивање свих демократских слобода и сламање социјалних покрета. Да би се то постигло, војници су се васпитавали у духу националне мржње и националног угњетавања. Мржња је не мање расприрована и према свим прогресивним снагама, у првом реду према комунистима. У документима Пете земаљске конференције КПЈ говори се: „[...] нигдје се у таквој и толикој мјери не врши физичко и духовно мрцварење над човјеком као у југословенским касарнама“¹.

Досадашња историја социјалних револуција, а посебно искуство велике октобарске социјалистичке револуције и задаци постављени на Другом конгресу Треће интернационале 1920. године створили су нов однос комунистичких и револуционарних партија према војсци уопште. „Искуство је показало да се без револуционарног рада у војсци, без партијских организација у њој, без придобијања војске за дело пролетаријата и револуције, не може остварити ни ослобођење пролетаријата ни ослобођење сељака и радника у војничким униформама.“²

Рад Комунистичке партије Југославије у војсци од оснивања Партије па све до 1937. године, до доласка новог руководства на чело Партије, карактерише се продором и повезивањем комуниста са војском и стварањем у појединим гарнизонима партијских пунктова. Али стварна активност КПЈ у периоду после 1920. године ограничавала се на писање резолуција, прогласа, летака и остваривање личних контаката са војницима, подофицирима и официрима. Ти контакти нису били стални и до њих је долазило већином у одређеним политичким ситуацијама када је требало спречити интервенцију војске против социјалних покрета у којима су главну улогу имали радници или онда када су владајући кругови покушавали да употребе војску за угушивање таквих покрета ван Југославије.

Четврти конгрес КПЈ 1928. године, одржан у Дрездену (Немачка), осудио је опортунистичку политику Партије у војсци и истакао нужну потребу њеног рада у армији. Оцењујући рад КПЈ у илегалном пе-

¹ Архив радничког покрета Југославије у Институту за изучавање радничког покрета у Београду (у даљем тексту: АРПЈ), бр. 38, реферат Митра Бакака на Петој земаљској конференцији КПЈ одржаној у Заребу од 19. до 23. октобра 1940.

² Митар Бакић, *Рад КПЈ у бившој југословенској војсци*, Војно-историјски гласник бр. 1—2/1959, 87.

риоду може се рећи да није било партијских кадрова који би могли да спроводе политички утицај у војсци. И тамо где је долазило до иступања војске против режима није добијена пуна подршка од Партије на сједињавању акција и захтева радних маса са акцијама и захтевима војника. Четврти конгрес Партије је тај период назвао „гњилим наслеђем социјалне демократије“.³

Непосредно после Четвртог конгреса КПЈ учињени су и покушаји стварања партијских ћелија у војсци. У поморској бази Боке Которске 1928. године створена је партијска ћелија од 8 чланова КПЈ. Годину дана касије, због очувања конспирације, лакшег састајања, одржавања непосредних веза и контаката са војницима и официрима, формиране су две партијске ћелије. Њихов рад је био повезан са радом и акцијама Месне партијске организације у Боки Которској и њихове акције и захтеви повезани су са задацима и захтевима маса.⁴ И у Кумбору у Боки Которској у Машинској школи морнарице 1932. године успостављени су први контакти са КПЈ. Касније су овде радила три члана Партије. Због слабе исхране они су организовали штрајк у коме су учествовали сви питомци. Рад КПЈ у овом периоду код војске био је непрекидан и стално се проширивао.⁵ Било је и других партијских пунктова и веза КПЈ у војним логорима широм земље, али не тако организованих да би могли приступити спровођењу одређених политичких акција.

Доласком новог руководства КПЈ у земљу 1937. године извршена је прекретница у погледу рада Партије у војсци и према војсци уопште. Упоредо са освајањем позиција на секторима друштвено-политичке делатности Партија ствара своја упоришта у војсци. Оваквом ставу умногосте је допринела међународна политичка ситуација која се карактерисала поларизацијом односа између прогресивних, демократских и мирољубивих снага, с једне, и фашизма, који је од самог зачетка носио рат као основни елеменат своје освајачке политике, с друге стране. Правилном ставу КПЈ у вези с војском допринела је и политика Коминтерне постављена на Седмом конгресу 1935. године. Она је дала генералну линију за стварање народног фронта и окупљање свих прогресивних снага у њему и на тај начин пружила отпор фашистичким земљама Италије и Немачке које су све отвореније испољавале своју агресивну политику према Југославији.

Оријентација новог партијског руководства у земљи била је да се у класним противречностима и националним подвојеностима нађу корени политичке линије КПЈ и њеном тесном повезивању са радним људима и свим демократским и прогресивним снагама у земљи. Овако постављена и вођена политика КПЈ била је блиска и прихватљива за широке масе, па се неминовно наметало и тражење ослонаца за рад КПЈ у војсци. У том циљу ЦККПЈ предузима и конкретне мере за стварање партијских организација у војсци, „[...] да захтеве војника повеже са захтевима радника и сељака целе Југославије, јер су војници униформисани радници и сељаци — део радништва и сељаштва и као такви морају се повезати са револуционарном борбом радничке класе и Комунистичке партије“.⁶

Оваквом оријентацијом КПЈ учињен је велики напредак у освајању политичких позиција у бившој југословенској војсци. Године 1938. на Загребачком војном аеродрому формирана је партијска ћелија. Она је проширила своју политичку активност и ван своје је-

³ Исто, 89, 90.

⁴ Рађага Манджић, *Naš rad u vojsci, Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta II*, Beograd, 1960, 84.

⁵ Suran, *Revolucionarni rad u bivšoj jugoslovenskoj mornarici. Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta III*, Beograd, 1960, 409.

⁶ М. Бакић, н.н. 95.

динице и створила је партијски актив у артиљеријској подофицирској школи; створено је партијско упориште на Војном аеродрому у Београду, у војној Ваздухопловној академији у Панчеву, затим у гарнизонима у Краљеву, Мостару, Сарајеву, Ђаковици, Љубљани, Косовској Митровици, Карловцу и другде.⁷

У војне академије и школе резервних официра долазила је студентска и средњошколска омладина — скојевци и напредни омладинци, који су кроз своју револуционарну активност у студентским и омладинским организацијама постали прекаљени борци на спровођењу политичке линије КПЈ у вези с војском. Резултати рада КПЈ у војсци анализирани су на Петој земаљској конференцији КПЈ, одржаној у октобру 1940. године у Загребу и били су од великог значаја да непосредно пред рат рад КПЈ у војсци да извесне резултате. Војничке масе и један део подофицира и нижих официра били су захваћени политичким радом и утицајем КПЈ у војсци. Рад КПЈ у војсци на Косову и Метохији дао је и конкретне резултате.

У овом раду начињен је покушај да се на основу малобројних изворних података прикаже рад комуниста Косова и Метохије у бившој југословенској војсци уочи рата и у краткотрајном априлском рату 1941. године. О делатности КПЈ „по војној линији“ по сличним питањима и акцијама у поменутих нашим покрајинама није се још писало. Грађе у оперативним архивама установа монархистичке Југославије због саме природе ствари, с обзиром да је реч о илегалном раду једне револуционарне партије, не може бити у иоле значајнијим количинама. Преглед срећених и приступачних фондова бивше краљевске југословенске војске није оправдао ни скромна очекивања; у сачуваним фондовима архива Војноисторијског института ЈНА могао се добити само материјал за реконструкцију операција бивше југословенске војске на Косову и Метохији, односно у Албанији, где су јединице поменутих области развијале операције. Партијска документација сачувана је сасвим фрагментално, на пример по који проглас или директива које су важиле за целу земљу. Због тога је и од стране архивских установа на Косову и Метохији и посебно од аутора овога рада при састављању овог текста посвећена велика пажња прикупљању изјава од учесника збивања о којима је овде реч. Изјаве су скупљене не непосредно после рата и често они који су водили анкетна испитивања нису пружали посебну помоћ даваоцима изјава тако да није активирано све оно сећање што се могло постићи истраживачким радом. Изузетно, код учесника догађаја могли су се наћи и дневници, вођени у време о коме је реч. С обзиром да чланова КПЈ са Косова и Метохије није ни издалека било подједнако у свим војним јединицама и у свим покрајинама на Косову и Метохији, није се могао дати преглед који би, мање-више уједначено, обухватао све војне јединице Косова и Метохије. Више података било је за 56. пешадијски пук, у коме су у највећој мери служили чланови КПЈ из Пећи и околине. Од гарнизона ситуација се може боље пратити у Пећи и Ђаковици а у време самог рата и у Призрену.

Борба КПЈ за јединство маса кроз спровођење одређених политичких акција на Косову и Метохији

Рад КПЈ на Косову и Метохији одвијао се под специфичним условима у односу на друге делове земље. Положај радних маса на Космету био је посебно тежак. Космет је спадао у најзаосталије подручје у привредном, национално-политичком и културном животу Југославије. Положај нарочито шиптарских маса био је посебно тежак.

⁷ Исто, 96.

Нису им била призната ни најосновнија права. Над њима је вршена дискриминација, плачка, корупција, батинани су, затварани и убијани. Аграрна реформа коју је спроводила великосрпска буржоазија којом је погођена сиротиња имала је за циљ да докраја заоптри однесе између Шиптара и колониста — Срба и Црногораца.⁸ У једном прогласу Месног комитета КПЈ из Призрена упућеном свим радним маса Косова и Метохије у вези с аграрном реформом говори се следеће: „Аграрна реформа погодила је у највећем броју сиромашне Шиптаре одузимајући им сву земљу. Поједини великоседници Шиптари имају нетакнуту земљу [...] Велики је број сељака беземљаша. Шиптари — беземљаша раде обично на свом ранијем имању као наполичари. Нису ретки случајеви да Шиптам (Арнаутин) плаћа по-рез на земљу која је предата већ другоме и ради је као наполичар“.⁹ Тако су се до крајњих граница заостравали међусобни односи између Шиптара, с једне, и колониста, с друге стране.

Аге и бегови на Космету служили су ненародним режимима и доста су допринесли да шиптарске масе остану по страни од многих политичких догађаја и акција које је Партија у то време спроводила борећи се истовремено за јединство маса у заједничкој борби против домаће реакције и спољних непријатеља. Ово јединство се могло постићи уз непосредно спровођење одређених акција Партије и масама и у датим политичким збивањима.

Зато је КПЈ на Косову и Метохији најактивније била у току свих политичких кретања. Она их је оцењивала и пропратила одговарајућим политичким акцијама. Избијањем грађанског рата у Шпанији 1936. године партијска организација за одлазак у Шпанију. Из Пећи и околине пријавила су се 23 члана КПЈ и СКОЈ-а, а из Косовске Митровице 80, од којих је Месни комитет одредио 49 и опоредо вршио припреме за њихов одлазак у Шпанију.¹⁰ Међутим, у Шпанију нису отишли јер је дошло до провала целе акције. У шпанском грађанском рату са Космета су учествовали Владимир Ђетковић¹¹ и Темал Када.¹²

У тренутку окупације Албаније, 7. априла 1939. године, Централни комитет КПЈ дао је директиву Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију да се организује акција пријављивања добровољаца за одбрану Албаније. Обласни комитет је потом организовао многе скупове у селима и градовима Косова и Метохије на којима су иступали истакнути комунисти, раскринкавајући фашистичку освајачку политику према малим и незаштитеним народима. У осуди италијанског окупатора у Албанији нарочито се истицала студентска омладина са Косова и Метохије. Студенти су написали проглас народима Космета у коме се говори о ситуацији на европским ратиштима изазваним фашистичком агресијом. У прогласу се каже: „Није прошло ни мјесец дана од трагичног слома Чехословачке Републике, рат се већ увукао на Балкан. 7. априла на велики петак Мусолинијеви војници мучки су напали, без објаве рата, на малену Албанију. [...] Напали су је уз најсавршенија ратна оружја, али је храбри голоруки албански народ дао јуначки отпор и тиме показао свим угњетеним наро-

⁸ Fadil Hodža, *Prve partizanske jedinice na Kosovu i Metohiji, Ustanak naroda Jugoslavije 1945 I*, Beograd 1962, 134.

⁹ Архив Покрајинског комитета СКС за Косово и Метохију (у даљем тексту: АПККМ), кут. IV, фасц. 11.

¹⁰ Бранко Бошковић, Народноснободилачка борба у Ибарском басену (косовско-митровачки и студенички срез), рукопис докторске дисертације, 109; Архив Историјске комисије Покрајинског комитета СКС за Косово и Метохију (у даљем тексту: А-ИКПКМ5, кут. XVI.

¹¹ Владимир-Владо Ђетковић, рођен 1910. у Пиперима код Титограда, члан КПЈ од 1935, учествовао у шпанском грађанском рату, погинуо 20. X 1944. у Лици као командант VIII корпуса.

¹² Темал Када (Qemal Kada), погинуо у Шпанији 1938. године. У Шпанију је отишао из Италије, као албански питомцац.

дима пут којим треба поћи у борбу за слободу и независност.“ Народима Косова и Метохије објашњено је да су за свог суседа имали миран албански народ, а данас су тамо дошле италијанске групе, које су спремне да од наших градова направе оно што су од албанских већ учиниле. Омладина позива масе које живе на Косову и Метохији да се уједине и да се боре против заједничких непријатеља ван граница, који се спремају да поробе Југославију, против оних који тлаче, убијају, прогоне и против оних који обмањују да у Албанији „тече мед и млеко“; и једни и други су непријатељи народа, — „једни хоће да вас заваде а други су агенти италијанског фашизма и спремају народу потпуно ропство“. „Борити се противу таквих елемената — каже се у прогласу — па били они насељеници, Срби, мештани или Шиптари. Борити се противу њих значи борити се противу спољних завојевача и унутрашњих тлачитеља којима они верно служе.“ Даље се у прогласу опомињу становници Косова и Метохије који су слушали грмљавину топова којима су рушени градови и села, којима су уништавани невина албанска деца и њихове мајке. Тако је нестала независна Албанија, претворена је у тамницу поштеног албанског народа којом влада туђин. Италијански фашисти убијају храбре синове албанског народа. Зато је потребно јединство свих народа Југославије. Само заједничком борбом Шиптара, Срба и Црногораца на Косову и Метохији могуће је одржати се против освајача — италијанског и немачког фашизма, јер се само у миру може стварати бољи живот свих народа који живе у Југославији, а посебно народа који живе на Косову и Метохији. Партија је указивала на циљ и правца немачког надзирања на истоку, напомињући да да је Југославија прва на удару. Пошто се Косову и Метохија граниче са Албанијом, изложени су разним притисцима — граничним инцидентима, пропагандом и другим субверзијама. Наши су народи издајничком политичком владајућих кругова доведени у незавидан положај, па се тим пре и намеће јединство маса у заједничкој борби против непријатеља ненародног режима, који је својом политиком продубљивао јаз и мржњу између народа. На крају прогласа истиче се: „Па и међу вама на Косову и Метохији сеје мржњу и тиме слаби отпорну снагу ове земље, доводи у питање да postanемо плен и робље тлачитеља, оних који су заробили и тлаче чешки, албански и абисински народ“.¹³

Овај проглас је растуран у свим градовима и селима Косова и Метохије а такође и у војсци, где је наишао на велику подршку. Тако је КПЈ стицала углед у масама борећи се и окупљајући их у борбу против спољних непријатеља. Тих дана се на Косову и Метохији пријавило око 50.000 Шиптара за борбу против Италијана у Албанији. Југословенски званични органи нису били заинтересовани да омогуће одлазак ових добровољаца у Албанију. На сличан начин влада је поступила и са албанском емиграцијом која је пребегла приликом напада Италије на Албанију.¹⁴ Таквом политиком званичних кругова Југославије и све јачом пропагандом Италије међу шиптарским масама преко Пете колоне — обећавајући да ће се њихово питање решити у њихову корист када их они ослободе — и ненародном политиком вођеном са аграрном реформом као и другим притиском на Шиптаре учињено је да се они пасивно држе у насталој ситуацији и да чешће прихватају пароле које је лансирала италијанска званична политика. У оваквој ситуацији рад КПЈ био је све тежи а обавезе све веће. Стога је Партија предузимала све конкретније мере за окупљање маса и њихову мобилизацију како у борби против

¹³ Музеј Косова и Метохије, бр. 228, проглас „Студентска омладина народа Косова и Метохије“.

¹⁴ Živko Avramovski, *Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i okupacije Albanije*, Istorijski glasnik br. 2—3/1964, 129.

спољне опасности тако и у циљу тражења демократских слобода и решавању низа нерешених питања у земљи.

Године 1939. на Косову је југословенска влада организовала прославу 550. годишњице косовског боја да би на тај начин прикрила издају државних и народних интереса. Она је покушала да на бази лажног патриотизма оних који су окренули леђа народу окупи дружине и друштва из целе земље да на Косову „србују“ и потпирују шовинистичке страсти између Срба, Шиптара и Црногораца. Довели су војску из других гарнизона и жандарме из три бановине, да би на тај начин што више „увеличали“ ову прославу.

Требало је спречити овакве подухвате владајућих кругова, а истовремено очувати и не повредити национална осећања српског народа. Морала се жигосати реакционарно замишљена прослава „косовског боја“. Зато је Обласни комитет КПЈ поставио „[...] да се прослава претвори у манифестације спремности — како пише Мито Миљковић — народа да брани националну независност земље и да се осуди издаја владе Цветковић-Мачек“¹⁵. Овим је задужена била партијска и скојевска организација за Косово и Метохију. Одштампан је летак у коме је позвана студентска омладина свих националности. Тражена је одбрана националне независности. Народ је позван да демонстрира своје нерасположење према свакој издаји у врховима земље, а истовремено покаже своју одлучност и спремност да брани своју земљу од спољних насртаја и Пете колоне у земљи. Још у току церемонија прославе комунисти су иступали паролама: „Живела јединствена Југославија“, „Отаџбина је у опасности“, „Хитлер је на вратима“, „Бранићемо земљу и бранићемо границе“. У току скандирања убациване су пароле за равноправност, за решење националног питања, чиме се решава и одбрана земље. Тако је и завршена ова прослава уз подршку и пароле које су узвикивали чланови КПЈ а које су масе прихватале.¹⁶ Овакве акције су прихватале и војничке масе. Са војним гарнизонима одржавани су стални контакти. Војници су упознавани са лецима и прогласима ЦККПЈ. Тако је растао углед и поверење Партије, која се доследно борила за одбрану земље позивајући масе на јединство у таквој ситуацији.

Једна од већих акција у којој је манифестовано јединство маса биле су демонстрације 11. маја 1940. године у Пећи, које је организовао Обласни комитет КПЈ. На њима је учествовало више хиљада грађана свих националности. Избациване су пароле: „Доле рат“, „Доле изазивачи рата“ итд. Демонстрантима су говорили истакнути комунисти Радосав Бурић, Боро Вукмировић и др. Отпочео је крвави обрачун власти са учесницима демонстрација и том приликом рањено је 19 другова и другарица, а ухапшено је 28 демонстраната, од којих је 11 спроведено у Београд (на Аду Циганлију); многи су од њих пошли у илегалство.¹⁷

Било је још многих акција Партије на Косову и Метохији у борби за јединство маса; нарочито у току 1940. године. Оне су биле усмерене на одбрану земље, формирање Народног фронта и јединство маса у борби против ненародне политике владе Цветковић-

Напори Партије на Космету на продирању линије КПЈ у војсци

Још 1938. године ЦККПЈ дао је директиву комунистима и скојевцима да овладају што боље војном вештином, јер је тада учињена

¹⁵ Mito Miljković, *Demonstracije na proslavi Vidovdana 1939 g, Cetdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta III*, 141—44.

¹⁶ Исто.

¹⁷ А-ИКПКМ, к. XVI, изјава Митра Радусинковића, 30—31.

прекретница у Партији у вези с радом у војсци.¹⁸ Та је линија прихваћена и на Косову и Метохији. Партија је организовала разне курсове са омладином за предвојничку обуку; сељачке дружине формиране су у свим општинама и у њих су се првенствено укључивали комунисти — скојевци и обучавали се у руковању оружјем и основним војним правилима.

Ова година представља прекретницу у погледу рада КПЈ у војсци. Приликом одласка на одслужење кадровског рока чланови КПЈ су се јављали Месном комитету КПЈ у седишту гарнизона. За њима су ишле повезнице тајним каналима. Тако су у 1938. години комунисти Рамиз Садик и Нико Драшковић служили војску у Бјеловару. Тамо су се повезали са Месним комитетом КПЈ и организовано радили са другим члановима Партије на придобијању војника и официра за линију КПЈ у свом гарнизону. Исте године у Пожаревцу су на одслужењу кадровског рока били: Митар Радусиновић, Радован Миљковић и Бранко Булатовић са Космета. Они су се партијским везама повезали са још неколико регрута, чланова Партије (Хашим Беговићем и другима) и са њима политички деловали. У Нови Сад су пошли 1939. године на одслужење војног рока Крсто Филиповић Гроф и Драгиша Спахић. Они су се повезали са другим члановима КПЈ и већ после неколико дана формиран је партијски пункт. Успели су да окупе добар део војника и придобију их за линију Партије. Због велике конспирације њихово повезивање са месним комитетима у седишту гарнизона било је доста отежано. Једино је без дате повезнице од партијског руководства успео Радомир Лаловић у Боки Которској (Котор) да се повеже са секретаром Месног комитета КПЈ, јер је рад КПЈ у овом гарнизону био већ организован. Партијска организација постојала је у поморској бази Боке Которске и у њој су извођене извесне акције које је организовала КПЈ у овом гарнизону.¹⁹

Године 1939. рад Партије у војсци био је организованији. Тада је већ био усвојен крус „на усвајање позиција Партије у војсци“.²⁰ Тако је свим обвезницима — члановима КПЈ, који су одлазили на одслужење војног рока или као резервисти одлазили у војне јединице стављено у дужност да се обавезно повежу са дотичном партијском организацијом у седиштима гарнизона. Свакоме је остављен задатак да обавести своју партијску организацију или партијско руководство у које је место дошао као војник како би обласни комитет КПЈ преко Централног комитета могао да их повеже са дотичном партијском организацијом и да са њима одржава партијску везу. Овај рад се одвијао врло организовано и успешно је обављен.

Приликом одласка у војску комунисти су добијали наређење да у војсци морају бити дисциплиновани, пример, достојанствени, да се што више усаврше војном обуком. Истовремено им је речено да не смеју дозволити било какву врсту шиканирања. То је било најтеже постићи, јер је тада у војсци режим васпитавања био крут и сваки војник је на неки начин био подвргнут разним понижењима, па су комунисти тешко могли остати по страни.²¹

Комунисти су настављали свој револуционарни рад и после повратка из војске, а у јединицама остављали партијске пунктове и о томе обавештавали Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију како би са тим људима Партија успоставила везу. Оваквих веза и пунктова повезаних са месним партијским организацијама у седишту гарнизона било је на Косову и Метохији још у почетку 1939. године у

¹⁸ Јосип Броз Тито, *Политички извештај ЦККПЈ, V конгрес Комунистичке партије Југославије 21—28. јула 1947. Стенографске белешке*, Београд 1949, 47.

¹⁹ А-ИКПКМ, стенограм разговора бивших припадника 56. пеш. пука, 29—30, 57, 99.

²⁰ Као нап. 18, стр. 48.

гарнизонима Ђаковице, Пећи и Косовске Митровице, Призрена и Приштине.²²

Велики утицај Партије у војсци огледао се тада у спровођењу одређених акција. У јесен 1939. године у Карловцу је у 106. резервном пешадијском пуку избила побуна. О тој побуни у реферату Митра Бакића у вези с радом у војсци, одржаном на Петој земаљској конференцији КПЈ, речено је следеће: „Најизразитији пример храбрости и несекташког прилажења дали су наши другови приликом побуне у Карловцу. Побуна војника у Карловцу раширила се муњевитом брзином по свим војничким логорима, давала је охрабрење о испитивању захтева и подизала је борбени ниво војника“.²³ Ову побуну потпомогли су карловачки радници; мада комунисти нису били сналажљиви и мада она није имала већег политичког значаја у конкретной борби, побуна је ипак одјекнула у осталим гарнизонима у земљи.²⁴ За угушивање побуне упућен је из Ђаковице 56. пешадијски пук. Његова два батаљона остала су у Загребу, а два батаљона су упућена у Карловац. Из Карловца је по казни у Ђаковицу прекомандован 106. резервни пешадијски пук, који је претходно razorужан. У 56. пешадијски пук било је тада позвано на војну вежбу више истакнутих комуниста међу којима: Боро Вукмировић, Рамиз Садик, Павле Јовићевић, Павле Брајовић, Крсто Филиповић Гроф, Милан Ковачевић, Милан Кртолица и други, који су као чланови КПЈ у таквој ситуацији ступили у политичке акције. Пук је добио наредбу да иде у Хрватску и да као „поуздан“ среди стање; комунисти су схватили да може доћи до репресалија над побуњеним војницима и народом, па су се почели окупљати и отворено супротстављати официрима, како би на тај начин онемогућили репресалије које је припремала Команда 56. пешадијског пука у Загребу и Карловцу, за шта је имала и посебно овлашћење. Овај пук су назвали „гвоздени пук“ јер је био спреман за сваки обрачун. У то време у њему је партијска организација одиграла важну улогу. Комунисти су успоставили везу са партијском организацијом у Загребу и Карловцу. То им је омогућило да се још више политички припреме за одлучнији отпор и акцију. У војсци је прво створено расположење да треба да се врате натраг у свој гарнизон у Ђаковицу и да је њихова дужност не да туку свој народ него да бране границу ако устреба. Тако је отпочео штрајк храном. Војници су одбили да приме дато следовање. Ниједан војник није примио доручак. То је изазвало забуну код команде пука. Војници су категорички тражили повратак у Ђаковицу. Тада је у Карловац дошло неколико официра из Загреба да врше истрагу ко је организовао овакву акцију. Захтевали су од војника да изађу из строја сви они који нису доручковали. Нико није изишао сем оних који су били именом прозвани да иступе и кажу шта су узроци штрајка. На питање зашто су одбили доручак војници који су стајали испред својих старешина мирно су одговарали: „Пошто знамо да наши кући немају шта да једу ни нама се овде не једе“. Овакви одговори су изненадили официре који су видели одлучност код војника. Када су установили да је у питању цела јединица, нису могли строже мере предузети него су их упутили у касарну.²⁵

Исти је случај био и када су дошли у Карловац. Нико од војника није хтео да по наређењу својих старешина корача чврстим кораком или пева кроз град, како би представљали неку војну силу. Официрима је било тада јасно да нису нашли јединицу „сурових“

²¹ Као нап. 19, стр. 49—50.

²² Исто, 52.

²³ АРПЈ, бр. 38/144.

²⁴ М. Бакић, н.н. 96.

²⁵ Као нап. 19, стр. 13, 14.

Косметлија да поткусује рачуне режима.²⁶ Сви покушаји да среде

²⁶ М. Foliq, *Puna e PKJ në Kosovë e Metohi moijen ushtarake ne prognu dhe gjate luftes se prillit tevetit 1941*, *Përperini* no. 11—12/1965, 720.

стање у 56. пешадијском пуку остали су узалудни. У свим четата је постављен захтев за повратком у Ђаковицу и зато је команда 56. пешадијског пука под притиском војске, организована од стране КПЈ, морала после месец дана издати наредбу за повратак у Ђаковицу. При поласку из Карловца направљено је велико весеље на железничкој станици приликом уласка у воз одјекнули су плотуни пушака и на шта су официри оштро реаговали.²⁷ Када је 56. пешадијски пук стигао у Ђаковицу, из њега су прекомандовани у 31. пешадијски пук Боро Вукмировић, Павле Јовићевић, Веџо Абрамовић и други чланови КПЈ на које се посумњало да су учествовали у акцијама војске и тражења повратка у Ђаковицу.²⁸

Оваква активност комуниста у војсци подстакла је жандарме и полицију из Пећи да шаље податке о комунистима који су одлазили на вежбу. Зато је Команда гарнизона водила и одређену политику према члановима КПЈ. Но како су они били најбољи војници, нису им могли пронаћи прогусте или грешке због којих би их могли дисциплински прогонити. Често би официр неком од комуниста наредио да му опише пушку. Када би овај то лепо изложио официр би му прекорно рекао: „Ви никако да наседнете. Изгледа да вам је дала добру лекцију ваша јеврејска партија и добро вас је припремила да спроводите одређену политику.“²⁹

Формирање Партијског комитета у 56. пешадијском пуку, рад и акције Партије у њему

Да би спречили и успорили револуционарни елан радних маса владајући кругови покушали су да се помоћу мобилизације ослободите политичког притиска народа, да би на тај начин пажњу народа скренули на проблеме рата. Изразит пример како се влада ослобађала револуционарног врења радничке класе јесте војна мобилизација штрајкача радника аеронаутичке индустрије Београда и Земуна 1940. године којом су обухваћени радници од 17. до 60. година.³⁰ Познато је да су мере за припрему рата биле половичне. На кључним тачкама одбране земље вршена је отворена саботажа, јер се осећао све очигледнији курс југословенске владе према Тројном пакту и мере за фашизацију земље. Све је то стварало незадовољство у народу. Невоље народа и војске биле су исте и достигале су одређени врхунац.³¹ Само у току 1939. и 1940. године из пећког, ђаковачког, источког и других срезова позвати су резервисти на војну вежбу где су остали од 7 до 9 месеци. Ђаковица, Пећ и Призрен постали су нека врста војних логора. Многи храниоци породица остављали су своје без икаквих средстава за живот. Многа поља остајала су необрађена. Ипак је народ био свестан чињенице да се земља мора бранити. Италијанске трупе налазиле су се у суседној Албанији. Народ је схватио да су војни гарнизони потребни. Али мобилизацијом владајући кругови нису постигли замишљени ефекат. Напротив, незадовољство народа расло је све више и омогућило је рад КПЈ са мобилисаним обавезницима-резервистима.

²⁷ Изјава Милана Кртолице, дата аутору рада 8. VII 1967.

²⁸ Као нап. 19.

²⁹ Исто, 30—1.

³⁰ В. Hrabak—D. Lazarević, *Štrajk aeronautičkih radnika u Beogradu i Zemuni 1940. godine*, Beograd 1960, 84.

³¹ М. Бакић, н.н. 93.

У 56. пешадијски пуку у Ђаковици почетком 1940. године нашао се већи број чланова КПЈ на вежби као и претходне године. Било их је 57, већином из Пећи, Ђаковице и Истока и један број из рудника Трепче. По одлуци Обласног комитета, у присуству Миладина Поповића, секретара ОККПЈ, марта 1940. године на скупу од 15 чланова КПЈ формиран је Пуковски комитет у саставу: Крсто Филиповић, секретар (члан Бироа ОККПЈ), Филип Стругар, Спасоје Ђаковић (организовани секретар Месног комитета КПЈ — Ђаковица), Драгиша Спахић, Рајко Меденица и Томо Жарић, као чланови.³²

Пуковски комитет је приступио организованом раду. Пошто је већина чланова КПЈ била из Метохије и међусобно се познавала, што је олакшало њихово брже партијско повезивање и организовање, створена је широка мрежа партијских ћелија у већини чета. Оне, су бројале од 3—5 чланова. Касније је Пуковски комитет формирао четири батаљонска партијска комитета.³³

Од комуниста тада су били у овом пуку Крсто Филиповић, Јошо Шарановић, Драгић Марковић, Љубо Костић, Филип Стругар, Митар Радусиновић, Борис Вукмировић, Павле Брајевић, Ђоко Анковић, Здравко Зоговић, Величко Зоговић, Радош Вуковић, Милан Мићановић, Арсеније Марковић, Мишо Поповић, Драгиша Спахић, Томо Жарић, Иван Вукићевић, Милан Кртолица, Васо Стругар, Милан Кртолица, Васо Стругар, Милан Бабић, Војо Лакчевић, Војо Зечевић, Никол Гега, Милорад Бабић, Милутин Поповић, Мирко Дрљевић, Петар Абрамовић и други који су се одмах повезали и организовали у ћелијама.³⁴

Секретар Батаљонског комитета КПЈ у Четвртм батаљону у 56. пешадијском пуку био је Филип Стругар. Партијску ћелију митраљеске чете сачињавали су: Васо Стругар, Милан Кртолица, Ново Вукићевић, Лазо Стругар, Милутин Поповић и Милорад Бабић. У техничкој чети 56. пешадијског пука били су: Иван Вукићевић, Величко Зоговић и Милутин Јовићевић. У десетој чети — Милан Мићановић и други, у пратећој чети Драгиша Спахић, Крсто Филиповић, Боро Вукмировић, Здравко Зоговић, Петар Абрамовић и други. У Трећем батаљону, — у деветој чети партијску ћелију сачињавали су: Мирко Дрљевић, Јоша Шарановић и Радоје Милошевић.³⁵

После формирања Пуковског комитета и партијских организација одржан је у присуству Миладина Поповића други састанак Пуковског комитета КПЈ на коме су постављени конкретни задаци: комунисти су дужни да обавештавају војнике о суштини политичких збивања у земљи, о правим интересима радника и сељака, повезаних са интересима војске и одбране земље од фашистичке опасности, да развијају схватања о неопходности борбе за независност Југославије, борбе против Пете колоне, њеног издајничког и саботерског рата, да воде политичке акције у циљу удољовања захтева мобилисаних војника и регрута и да код њих стварају партијске организације и на тај начин повезују раднике и сељаке и зближују припаднике свих нација и националних мањина; затим да свестрано тумаче потребе заједничке борбе за одбрану независности земље, за ублажавање војног режима, материјално обезбеђење породица мобилисаних резервиста, правилну мобилизацију резервног кадра, организовати политички рад, тако да у датом моменту одбрана земље буде војнички

³² Као нап. 19, стр. 19.

³³ Исто, 25.

³⁴ А-ИКПКСМ, изјава Митра Радусинковића и Павла Брајовића од 13. и 14. I 1966.

³⁵ А-ИКПКСМ, изјава Радоја Милошевића од децембра 1965. и Величка Заговића. — Остале партијске организације нису се могле реконструисати, јер су код многих другова много важније појединости ишчилиле из сећања.

и политички спремна онолико колико то могућности Партије дозвољавају.³⁶

Пуковски комитет је партијски био повезан са Месним комитетом КПЈ у Ђаковици. Њима су непосредну помоћ давали другови: Милија Ковачевић и Спасоје Ђаковић, који су били у свакодневном контакту са партијском организацијом у пуку. И Обласни комитет пружао је непосредну помоћ, јер је схватао улогу ове јединице и рад Партије у њој.³⁷

Пуковски комитет је организовао политички рад у јединицама 56. пешадијског пука. Добијани су разни партијски материјали: лист *Пролетер*, леци и разни прогласи ЦККПЈ, који су дељени у свакој чети. Пошто је пук имао 12 чета, комунисти су организовали прораду партијског материјала у слободним часовима. Неке прогласе су давали на читање војницима у које су имали пуно поверење, а некима су их сами читали. Шиптарима који нису познавали довољно српски језик превођене су на шиптарски најосновније ствари из прочитаног материјала. Водило се рачуна да се у сваки вод убацу по неки комунист како би се утицало на војнике и објашњавала политика КПЈ. У четатама је био и добар број скојеваца. Они су били врло активни у успостављању контакта и вршењу утицаја на остале војнике. Сам овај рад одвијао се у строгој конспирацији. Политичким радом успело је да се за Партију придобије око 15 официра — резервиста и неколико активних млађих официра, патриотски оријентисаних, који су са великим симпатијама и разумевањем гледали на резервисте, а посебно на ставове Партије, који су се подударали са ставовима ових и оних који су иоле поштено мислили. У подршци Партије посебно се истицао Радомир Милуновић³⁸, Александар Расовић и други, преко којих је Партијска организација могла лакше да организује партијске акције у пуку. Сви су комунисти обавештени о догађајима у земљи и ван земље. Они су са тим упознавали резервисте. Са њима су користили сваки контакт у вежби, у кругу касарне, излазака у град, у спаваћим собама. Сваки тренутак коришћен је за преношење вести, новости и ставова Партије.³⁹

Често су комунисти наметали дискусију официрима и тражили од њих да одговоре пред војницима о стању и ситуацији у земљи и у свету. Обично је разговор отпочињао око одбране земље, Пете колоне и свега оног што је слабило одбрамбену моћ земље. Млађи официри су прихватили овакву дискусију, мада су се прибојавали реакционарно настројених официра на челу са командантом пука Владимиром Немањићем.⁴⁰

Организоване су и разне форме политичког рада које су одговарале ондашњим условима. Због чешћих позивања на вежбу, долазили су нови резервисти, одлазили и долазили чланови КПЈ, расформиране су ћелије и поново формиране, али акције и рад Партије нису престајали. Једна од познатих акција коју је Партија организовала септембра 1940. године био је штрајк резервиста 56. пешадијског пука непримањем хране. Али је командант пука оштро реоговао и ухапсио је 15 резервиста друге чете Трећег батаљона. Тражени су организатори штрајка. Нико није хтео да ода Филипа Стругара и Воја Абрамовића. Они су кажњени да се три пута дневно јављају под пуном ратном спремом. Оваква наредба трајала је пуних 40 дана.⁴¹ Другу акцију извела је техничка чета 56. пешадијског пука, која је давала дежурне телефонисте, у жандармеријском воду. Како

³⁶ Као нап. 19.

³⁷ Исто, 59.

³⁸ Радомир Милуновић, резервни поручник, погинуо 1945. као командир партизанске чете у Расини.

³⁹ Као нап. 19, стр. 40—41.

⁴⁰ Као нап. 34, стр. 6. и 7.

⁴¹ Изјава Ђорђа Станишића, дата аутору рада 3. VII 1967.

је ова чета имала већи број комуниста, они су одлазили ноћу и тамо дежурали. Жандармеријске станице су у току ноћи јављале о активности комуниста у срезу, претресању и хапшењу. На тај начин су дежурни комунисти обавештавали пуковски комитет а овај Месни комитет КПЈ за Ђаковицу да се на време склони партијски материјал и комунисти избегну хапшења и претреса. Таквим радом у многим претресима жандарми нису нашли материјале нити су имали могућности хапшења комуниста.⁴²

На дан 11. маја 1940. године у Пећи Милија Ковачевић и Спасоје Ђаковић обавестили су Пуковски комитет да је Обласни комитет организовао масовне демонстрације за тај дан. Било је веома тешко војницима у униформама да пођу из Ђаковице у Пећ; па ипак су пошли: Крсто Филиповић, Ђоко Аћковић, Драгиша Спахић, Петар Бабовић, Томо Жарић, Милутин Јовићевић и други. У пећком гарнизону Партија је организовала да изађе што више војника и да се прикључи народу и заједно са њим тражи демократска права и слободу. Команда гарнизона обавештена је од стране полиције да се спремају демонстрације и да буде у приправности. Тако су 11. маја 1940. године у 5 часова сви официри дошли у касарнски круг и постројили чете под пуном ратном спремом. Митраљеска чета поставила је тешко оружје на два улаза у касарну. На капијама касарне стављена је трострука стража. Без специјалног одобреља нико није могао изаћи. Но и поред све те предострожности из касарне су изашли комунисти и сқојевци и један део симпатизера, — укупно око 40 војника у униформама, који су учествовали у демонстрацијама. Они су били свесни одговорности која их чека после повратка, али су активно учествовали у демонстрацијама заједно са масама демонстраната по улицама Пећи, узвикујући пароле којима је тражена одбрана земље и демократска права и слобода; истовремено су обавестили демонстранте да буду обазриви јер је војска из Пећи спремна за интервенцију.⁴³

У току дана ухапшен је у Пећи Филип Стругар, члан Пуковског комитета и члан Месног комитета КПЈ у Пећи. Ухваћен је док је са осталим демонстрантима узвикивао пароле и покретао масе у акцију. После тога жандарми су га довели у пећки гарнизон — четврти батаљон 56. пешадијског пука у коме је он и био. Изведен је везаних руку пред војнички строј. Капетан I класе Аврам Милојевић захтевао је од целог батаљона да Филипа Стругара као комунисту и покретача демонстрација осуди и да тражи од војног суда изрицање смртне казне за издају. Али поступак капетана Милојевића имао је супротно дејство. Настао је тајац, војници су немо протествовали. То ћутање је на команду батаљона деловало поражавајуће. Огорчени, они су Стругара одвели у гарнизонски затвор, у коме је он штрајковао глађу. Њему су војници кроз затворско прозорче дотурали храну.⁴⁴

Чим су у Ђаковицу стигли Ђоко Аћковић и Милутин Јовићевић, ухапшени су. Аћковића је пустио на демонстрацијама поручник Швалб (Јеврејин). Када се Аћковић вратио са демонстрација Швалб му је рекао да пориче своје учешће у демонстрацијама. Тако је и било, и Аћковић и Јовићевић одбили су да признају да су учествовали у мајским демонстрацијама. Њих је теретила команда пука, тако да су стражарно спроведени у Пећ, 14. маја 1940. године, а онуда у Скопље у Војни суд III војне области. Приликом транспорта из пећких касарни за Скопље окупила се маса људи и заједно са спроводницима отпратила ухапшенике до железничке станице. У Скопље су стављени у хелије — самице. У скопском војном затвору било је још комуниста из Прилепа и других места III армијске области који су

⁴² Изјава Величка Зоговића, дата аутору рада 8. VII 1967.

⁴³ Као нап. 41.

⁴⁴ Исто.

због своје политичке активности у војсци били осуђени. У затвору је формиран партијски пункт којим је руководио Филип Стругар. Кључара затвора придобили су за себе. Преко њега су се повезали са Скопском партијском организацијом. У истражном затвору остали су 7 месеци. Стругар је био подвргнут сталним саслушањима, батињању и мучењима. Док су се налазили у затвору Радивоје Гилић је организовао писање петиције у којој је учествовало неколико грађана Пећи, захтевајући да се Аћковић, Јовићевић и Стругар пусте на слобону. У недостатку доказа, 21. децембра 1940. године пуштени су из затвора с тим да се јаве војним командама.⁴⁵

Поред ових ухапшених позиван је и Крсто Филиповић на саслушање у команду пука. Он је порицао своје учешће у мајским демонстрацијама. Испред канцеларије команданта пука дошло је 250 војника који су тврдили да Филиповић није тога дана ишао нигде из Ђаковице, па према томе није ни учествовао у демонстрацијама. Тек тада је Крсто пуштен са саслушања.⁴⁶

Код Михајла Миша Поповића пронађен је проглас ЦККПЈ, те је због тога био хапшен и суђено му је по Закону о заштити државе; осуђен је на месец дана затвора. Команда пука је покушала да га пошаље на издржавање казне ван Ђаковице, али је касније одустала. Здравко Зоговић, резервист, ухапшен је и издржао је три месеца у истражном затвору. Због све веће активности чланова КПЈ било је чешћих хапшења и суђења и војницима и другим обавезницима члановима КПЈ. Тако је 21. децембра 1940. године суђено групи комуниста из источног среза од којих су двојица били војни обавезници — Томо Жарић и Иван Вукићевић. Суђено им је због растурања летака и прогласа ЦККПЈ од новембра месеца и Покрајског комитета за Црну Гору, Босну, Санџак, Косово и Метохију. И они су оптужени да су учинили дело из члана 1, тачке 1. и 2. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.⁴⁷

Команда пука покушала је да одвоји Шиптаре од осталих националности у пуку хушкарајући једне против друге. Партијска организација радила је на зближавању Срба и Црногораца са Шиптарима. Како је мањи број Шиптара позиван на војну вежбу у јединицама Косовске дивизије, војне власти су многе Шиптаре уместо на војну вежбу слале на грубе земљане радове, на пример, у Доњој Трнави код Ниша, на имању бившег председника владе Николе Узуновића. На овим радовима учествовало је 200—250 Шиптара. И овде је доведена стотина радника-штрајкача аеронаутичке индустрије, који су се повезали и сложили са Шиптарима и на њих су извршили политички утицај.⁴⁸

Поред овако организованог партијског рада у 56. пешадијском пуку Месни комитет КПЈ Косовске Митровице формирао је крајем 1940. године Партијску организацију у 28. пешадијском пуку у саставу: Мојаш Милатовић, секретар, Симо Караоглановић, Рафаило Илић, Васо Божовић и Иван Стругар. Касније је у овај скуп из Словеније дошао Иван Крефта и ту га је и затекао.⁴⁹

У Призренском гарнизону формиран је партијски пункт који је био повезан са Месним комитетом Призрена. Призрен је после доласка италијанских трупа у Албанију претворен у војни логор. Зато се и осећала потреба јачег рада КПЈ у овом гарнизону. За рад у

⁴⁵ Изјава Ђоке Аћковића, дата аутору рада 3. VII 1967.

⁴⁶ А-ИКПКСМ, стенограф разговора активиста Пећи, вођеног 1955. године, стр. 73—4.

⁴⁷ А-ИКПКСМ, бр. 394/40.

⁴⁸ В. Н г б а к — D. Lazarević, n. d. 84.

⁴⁹ Изјава Мојаша Милатовића, дата аутору рада 12. V 1966.

војсци задужени су истакнути чланови КПЈ који су били у контакту са гарнизонам и организовали партијско-политички рад у њему.⁵⁰

У Ибарској дивизији уочи рата били су: Радомир Банашевић, Милан Митровић, Божо Ђаковић и други.⁵¹

Парола о демобилизацији априла 1940. године и задаци КПЈ у војсци постављени на Петој земаљској конференцији КПЈ

Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору дао је априла 1940. године погрешну директиву о демобилизацији из војске. Управо тада је Партија у целој земљи, а и на Косову и Метохији, освајала симпатије и позиције у војсци и постигла велики успех у раду оснивањем партијских организација и спремањем војника да овладају свим ратним вештинама. У таквој ситуацији за партијску организацију на Косову и Метохији оваква директива била је тешка и несхватљива. У реферату Митра Бакића на Петој земаљској конференцији каже се у вези с овим: „Постојала је опасност од напада Италије на нашу земљу и кад је влада спроводила другу мобилизацију наша Партија одређујући став према конкретной ситуацији, место пароле о демобилизацији, указује да комунисти у војсци треба да се боре и истичу захтев за бољу храну и бољи поступак, за помоћ њиховим породицама, да се у војсци боре за политичка права и слободе и за пакт са СССР. Но, појединци и поједине партијске организације и овог пута су истицали захтев за демобилизацију. Тиме су правили крупне и недопуштиве грешке. Не анализирајући свестрано догађаје и не постављајући захтјеве према конкретной ситуацији, не користећи се правилним искуством већ преносећи стварни шаблонски, круто и догматски што није својствено комунистима — срозавали су се у дефетизам. То је најјаче дошло до изражаја у Црној Гори. Захваљујући брзој помоћи ЦК није било тежих последица“.⁵²

После дуже дискусије да ли да прихвати или не овакав став, Обласни комитет КПЈ ипак се одлучио да прихвати став ПК Црне Горе сматрајући да је партијско руководство проценило стварну ситуацију и да је као такву треба усвојити. Међутим, спроводити овакву линију није одговарало стварном стању у политичким збивањима у свету.⁵³

Када је ову директиву требало саопштити комунистима у 56. пешадијском пуку, дошло се до закључка да оваквој директиви нема места. Зато је на састанку Пуковског комитета одлучено да се ова директива не прихвати нити саопшти војницима. Став Пуковског комитета достављен је Обласном комитету. После тога у Ђаковицу је дошао Миладин Поповић, одржан је састанак Пуковског комитета. Поново је заузет став да директива није у складу са расположењем војника ни са интересима одбране земље. Увиђајући конкретну ситуацију Миладин Поповић је подржао комунисте у овом пуку у њиховом даљем раду на припремању људи за одбрану и бојну готовост.⁵⁴

И на мајским демонстрацијама у Пећи 1940. године провејавала је парола о демобилизацији и враћању мобилисаних резервиста кућама. То је јасно речено и у летку МККПЈ за Пећ, маја 1940. године, у којем се обраћа војницима: „Војници, синови радног народа! Ви сте мобилисани противу ваше воље.“ У истом документу говори се о

⁵⁰ А-ИКПККМ, Мемоари Боре Ђорђевића, св. III, 2.

⁵¹ Као нап. 19, стр. 90—91.

⁵² Као нап. 1.

⁵³ А-ИКПККМ, стенографисана изјава Душана Мугоше 16. I 1966.

⁵⁴ Као нап. 19, стр. 34.

њиховом неодложном враћању кућама.⁵⁵ Месни комитет КПЈ у Баковици припремио је делегацију жена која је у мају 1940. године отишла у команду 56. пешадијског пука у Баковици са захтевом да се резервисти прусте кућама бар за време највећих пољских радова. Ову делегацију сачињавале су жене среза ђаковачког на челу са Томаном Мићановић, мајком три обавезника резервиста, Видра Ковачевић, Анђа Вујовић и друге.⁵⁶

Директива ЦККПЈ за Црну Гору нанела је извесне штете Партијској организацији на Косову и Метохији у време када је она вршила мобилизацију свих демократских и напредних снага на линији окупљања у Народни фронт за одбрану земље. Тек на Осмој конференцији КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак и Косово и Метохију, одржаној августа 1940. године, на интервенцију друга Тита исправљена је грешка дата за демобилизацију војске.⁵⁷

У резолуцији Пете земаљске конференције КПЈ каже се у вези са тим: „Због неправилне оцјене међународне и унутрашње ситуације и неразумијевања линије ЦККПЈ по питању одбране земље, другови у Црној Гори убацају 1940. године пароли о демобилизацији, која је створила забуну међу масама и учинила велике штете Партији, ослабила је политички утицај Партије у Црној Гори и отежала организациони и политички рад Партије у тој Покрајини.“⁵⁸

Многи непријатељи Партије у то време почели су оптуживати комунисте да су против одбране земље, да су на позицији издаје, да су у служби италијанске империјалистичке клике итд. која је баш у то време навелико и отворено почела истицати своје претензије према Југославији, јер је тада ситуација била друкчија од оне 1939. године када је избио рат, када су империјалистички табори вршили прегруписавање својих снага. Зато је инсистирано на томе да се та погрешка исправи.⁵⁹

Непосредно после Осме покрајинске конференције за Црну Гору, Боку, Санџак, и Косово и Метохију, септембра 1940. године одржана је и Друга обласна конференција КПЈ за Косово и Метохију. На њој је осуђен став у вези с демонстрацијом. У резолуцији ове конференције констатовано је да је такав став Покрајинског комитета, који је прихватио Обласни комитет, нанео извесне штете партијској организацији и њеном раду у војсци.⁶⁰ Али захваљујући постигнутим успесима у формирању партијских организација у јединицама Косовске дивизије и отпору оваквој пароли датај од стране пуковског комитета у Баковици, Партија је исправила ову грешку и наставила са доследним спровођењем партијске линије у војсци, датом на Петој земаљској конференцији КПЈ. Ради јаснијих ставова ЦККПЈ делегација са Косова и Метохије тражила је да се партијска организација ове области непосредно веже са Централним комитетом КПЈ, што је и конференција прихватила. У резолуцији ове конференције каже се: „[...] Пета конференција прихвата предлог друга делегата из Метохије и Косова да се Партијска организација те Области одвоји од Црне Горе и да се Обласни комитет Метохије и Косова повеже изравно са ЦККПЈ.“⁶¹ Оваквом одлуком највишег партијског форума у земљи Партијска организација Косова и Метохије добила

⁵⁵ А-ИКПКМ, к. XXXI, бр. 1364.

⁵⁶ Као нап. 42.

⁵⁷ А-ИКПКМ, к. XXXIV, бр. 11, стр. 7. Резолуција IV партијске конференције КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак и Косово и Метохију.

⁵⁸ Резолуција Пете земаљске конференције КПЈ, Комунист, бр. 1, Београд 1946, 120.

⁵⁹ Јосип Броз Тито, Реферат на Петој земаљској конференцији КПЈ 1940, Комунист, бр. 1, Београд 1946, 80.

⁶⁰ А-ИКПКМ, к. IVa/19, бр. 15, резолуција са друге обласне конференције КПЈ за Косово и Метохију.

⁶¹ Као нап. 58, стр. 124.

је веће признање, а и већу одговорност у спровођењу у живот политичке линије КПЈ.

На Петој земаљској конференцији осуђена је парола о демобилизацији и формулисани су задаци КПЈ у војсци, који су на Косову и Метохији примљени са великим ентузијазмом и готово су их сви чланови КПЈ — резервисти у војним јединицама знали напамет. Комунисти су били дужни да се боре за следеће захтеве: за бољу храну и поступак; за неодложну помоћ породицама мобилисаних у таквом износу да ће породице заиста моћи да живе; за недељну плату војника која ће бити довољна да би себи могли обезбедити најнужније свакодневне потребе; за редовна осуства, нарочито за време неодложних пољопривредних радова; да се прекине са системом протекције богаташких синова, који се извлаче новцем од служења, док сиротиња иде у војску по два-три пута па и више; за укидање посланих; да се војницима даде оружје како би могли да се вежбају у њиховој употреби и како би могли спречити сваки покушај да се њихова војничка снага употреби противу њихових интереса; за изједначавање права свију националности; да се војницима дају пуна политичка права и да им се у војсци омогући да прате борбу радних маса (читање новина, војнички састанци, војнички зборови итд.); укидање уредбе о преким војним судовима; хитно и неодложно укидање уредбе о продужењу служења војничког рока и укидање дугогодишњег стажа за подофицире и за повишење њихових плата; да се војницима дозволи и омогући да легално и отворено изаберу своје војничке комитете који ће се бринути да војници буду поштеђени од шиканација и претераних напора, који ће се старати о исхрани војника; избегавање петоколонаша из војске и њихово стављање под суд; укидање уредбе о радним јединицама.⁶²

Само такав рад КПЈ и њена стална активност на оваквим захтевима уједињавала је раднике, сељаке и све напредне свесне снаге у спречавању владајућих кругова да искористе армију у своје класне циљеве. На Косову и Метохији партијска организација приступа организованом раду на спровођењу ових одлука у живот и одржава сталне везе и контакте са члановима КПЈ водећи рачуна о конспирацији која је требало да буде на висини како би се ови задаци што успешније спровели.

После разраде одлуке Пете земаљске конференције о раду у војсци дисциплина комуниста на одазивању на војну вежбу и њихов рад у јединицама бис је ојачан. Комунистима је постављено да буду тако спремни да могу у датом моменту преузети команду над војним јединицама.⁶³

Формирање војне комисије при Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију

Новембра 1940. године, на састанку Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, којем је присуствовао и Крсто Попивода, формирана је војна комисија за рад Партије у војсци. За руководиоца ове комисије одређен је члан Бироа Обласног комитета Душан Мугоша Дућ. На истом састанку постављено је да се формирају војне комисије у свим месним комитетима КПЈ, на челу са појединим чланом месног комитета.⁶⁴

Задатак Комисије је био: појачати рад у војсци, тамо где је то могуће формирати нове ћелије и партијске пунктове. Била је јасна линија Партије дата на Петај земаљској конференцији КПЈ, која је успешно спроведена на Косову и Метохији. Уколико се рат ближио

⁶² АРПЈ, бр. 144/38; М. Бакић, н.н. 99.

⁶³ Као нап. 27.

⁶⁴ Као нап. 53.

утолико су и задаци Партије у војсци били јаснији и одређенији. Комунисти су добили задатак да се, ако дође до напада фашистичких сила на Југославију, ставе на челу војних јединица у којима су се налазили, уколико командни кадар не би прихватио борбу, да се организује отпор, а комунисти да буду најхрабрији, најпредузимљивији како би другима служили за пример.⁶⁵

Преко Обласног комитета КПЈ дошло се до података за комунисте који нису са Космета а који су се налазили у јединицама Косовске дивизије стациониране на Косову и Метохији. Војна комисија при Обласном комитету је на бази прикупљених података и одређених јавки извршила неколико повезивања у Косовској Митровици, Пећи, Призрену и Ђаковици.⁶⁶

Крајем 1940. године одржани су састанци месних комитета КПЈ у Пећи, Ђаковици, Призрену и Косовској Митровици. На њима је оцењена политичка ситуација и одређени су конкретни задаци о раду Партије у војсци и на терену. Ранија погрешна линија у вези с овим питањем исправљена је. У месним комитетима КПЈ задужен је по један члан руководства који је одговарао за рад у војсци. У Ђаковици је задужен Тодор Војводић, у Пећи Вељо Петровић, у Косовској Митровици Душан Томовић, у Призрену Боро Ђорђевић.⁶⁷ И у многим партијским ћелијама у селима и градовима задужен је по један члан одговоран за војна питања ради мобилизације и политичког рада у масама на линији одбране земље. Месни комитети одржавали су сталне контакте са комунистима који су као резервисти били у њиховим гарнизонима, а уједно и припремали масе да се у случају напада јављају добровољци за борбу. Организован је рад на стрељаштву, где се омладина учила руковању и гађању пушком. Овако добро организован рад КПЈ у војсци имао успеха и у мобилизацији маса у априлском рату.⁶⁸

Слање војних обавезника у логоре

Јануара 1941. године створени су војни концентрациони логори за чланове КПЈ који су мобилисани под изговором војне вежбе. Позвано је око 2.000 комуниста из целе земље, које је одабрала полиција.⁶⁹ За ову сврху формиран су логори у Смедеревској Паланци, Ивањици и Сребрници. За Косово и Метохију одређена су два логора: из митровачког округа позвани су обвезници-комунисти у логор у Смедеревску Паланку, док су обвезници из призренског округа позвани у логор Сребреница. У ове логоре слати су комунисти који су требали да буду позвани у разне редове војске, који су се кроз војне вежбе оспособили за артиљерце, авијатичаре, морнаре, везисте и друге родове војске; уместо да иду у своје ратне јединице, они су добијали „војне позиве“ и одлазили у војне логоре. Исти је случај био јуна 1940. године када су радници-штрајкачи аеронаутичке индустрије упућивани наводно на војну вежбу да би били уклоњени из предузећа; плашећи се њихове политичке активности и утицаја на остале резервисте, војне власти упућивале су их у место на војну вежбу, на грубе земљане радове, како би их на тај начин изоловале од насталих војничких маса.⁷⁰

Јануара месеца 1941. године преко општинских пандура дошли су „војни позиви“ за вежбу, у Пећи, Витомирици, Добруши, Дубовици, Гораждевцу, Ђаковици, Призрену, Средској, Дубрави, Нецу и

⁶⁵ А-ИКПКМ, к. XXXI, бр. 1346.

⁶⁶ Као нап. 53.

⁶⁷ М. Folić, n.p. 720.

⁶⁸ Као нап. 53.

⁶⁹ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд 1963. 303.

⁷⁰ В. Hrabak—D. Lazarević, n.d. 88.

другим местима где је партијска организација била развијенија а и жандармеријске станице биле ревносне да доставе на време списак комуниста које треба позвати и отерати у војне радне логоре.⁷¹

Директива ЦККПЈ да се комунисти не одазивају овим позивима закаснила је, па су многи комунисти са Косова и Метохије на ове позиве отишли у Смедеревску Паланку и Сребрницу, и то: Мићо Мијушковић, Илија Ђукић, Милош Џудовић, Милутин Ђукић, Трифун Ђукић, Спасоје Гошовић, Миливоје Бобчић, Вецо Абрамовић, Петар Радовић, Ново Вукосављевић, Миладин Дабетић, Рајко Павићевић, Шериф Бошњак, Васо Стругар, Миливоје Зечевић, Јагош Рогановић, Радомир Бајић, Љубо Банашевић, чланови КПЈ и СКОЈ-а, и Мирко Савићевић, припадник Земљорадничке странке, — сви из Пећи и околине, Душан Томовић и Омер Ђеркез из Косовске Митровице и други.⁷² Из Ђаковице у логор Сребрница пошли су Војин Рамовић и Новак Миљанић. Они су 25. јануара били у Сребрници. Логор је био спреман за 600 људи, али је директива ЦККПЈ да се таквим позивима не одазивају онемогућила попуњавање планираног броја у овом логору, тако да је у логор стигло само 23 члана КПЈ.⁷³ На њиховим позивима назначено је да се јаве Петом војничком пуку у Смедеревској Паланци (ови који су планирани за Смедеревску Паланку). Зато су многи посумњали да је у питању прави војни позив и питали другове из партијског руководства како да поступе и о чему се ради. Пошто Месни комитет и ОККПЈ нису добили директиву ЦККПЈ а с обзиром да су комунисти били спремни да се одазову војном позиву, сви који су били код куће и примили позив пошли су у Смедеревску Паланку и Сребрницу. Још док су били на железничкој станици у Пећи спремни за полазак а и одмах у возу добили су жандарме за пратњу. Када су стигли у Смедеревску Паланку на станици су их чекали жандарми и уместо да пођу у правцу војних касарни, упућени су на једну пољану удаљену три километра од Смедеревске Паланке где су биле изграђене бараке за њихов смештај. У логору је било 425 људи из Београда, Црне Горе, Санџака и Косова и Метохије.⁷⁴

Било је много више позваних него што је отишло у ове логоре. Многи од њих нису били код куће када им је позив стигао, а касније је уследила директива ЦККПЈ о одласку у илегалство свих оних који су позвани на такву војну вежбу. ОККПЈ на основу документа и става ЦК издао је летак који је упознао комунисте и јавност да се супротставе таквом ставу војних и политичких власти. Крајем јануара Месни комитет КПЈ у Пећи одржао је састанак посвећен овом питању. Прочитан је и строго поверљив акт Генералштаба до којег је ЦК дошао и доставио га у вези са радним логорима и начином позивања.⁷⁵ Прихваћен је став да се позвани склањају и пређу у илегалство. Испред полиције склонили су се другови Боро Вукмировић, Павле Јовићевић, Душан Мугоша, Рамиз Садић, Предраг Ајтић, Спасоје Ђаковић, Михајло Поповић, Будо Тиодоровић, браћа Зоговићи, Милија Ковачевић, Милан Мићановић и др. који су прешли у илегалност и крили се по селима пећког, призренског и ђаковичког среза. Жандармеријске станице су трагале за позванима.⁷⁶ На прогоне комуниста реакција је ликовала, али је била изненађена када се пред касарнама и среским начелствима нашло 300—400 људи који су захтевали да се одустане од слања људи, војних обвезника у логоре. Потом је упућена и једна делегација Команди војног округа

⁷¹ А-ИКПКММ, стенограм разговора чланова ОККПЈ од 27. IV 1961, 95.

⁷² Изјава Мића Мијушковића, Илије Ђукића и Миливоја Бабчића, дате аутору рада 7. II 1966.

⁷³ Изјава Војина Рамовића, дата аутору рада 7. V 1965.

⁷⁴ Као нап. 72.

⁷⁵ Као нап. 46, стр. 84—5.

⁷⁶ Као нап. 71.

у Косовској Митровици, са истим захтевима. Но иако се није успело да се људи врате кућама, ипак је оваква акција комуниста деловала у народу, који се кроз овакве акције све више везивао за линију Партије.⁷⁷ Тада су се на многим скуповима могли чути протести и паролe: „Доле војни ратни логори“.⁷⁸

У логору се живело полувојничким животом, под надзором жандарма. Командант логора био је потпуковник жандармерије, команданти батаљона и командир чета били су официри жандармерије. Логор је био ограђен жицом. Када је логор био срећен према њиховој замисли, приступило се извођењу радова на регулацији реке Јасенице. Тако се на први поглед могло видети да је војни логор у ствари камуфлирани политички логор. Услови за живот били су неподношљиви. Логораша су одбијали да одлазе на рад и чврсто су захтевали да иду својим војним јединицама према раније добијеном ратном распореду.⁷⁹

Успостављена је партијска веза са Месним комитетом у Смедеревској Паланци који је био детаљно обавештен о раду партијске организације у логору; предузимане су и конкретне мере за акције. У логору је формирана партијска организација (логорски комитет) од другова Јагоша Ускоковића (секретар), Николе Дурковића, Сима Мреновића, Сергија Станића, Боре Баруха, и Душана Томовића. Организоване су партијске ћелије по четама.⁸⁰ Политички рад је организован, одржавана су предавања о класној и револуционарној борби и друго. Преко илегалног канала добијен је партијски материјал. „С времена на време грађани а нарочито омладина, покренути од комуниста, пролазили су поред логора или места где су радили логораша и гласним поздравима и другим изразима солидарности давали моралну подршку ухапшеним.“⁸¹ Логорашима су сваког дана стизали пакети од породица и добротворних организација. Створен је колектив који је на једнаке делове делио добијене пакете. Марта 1940. организован је штрајк глађу. Одмах су дошли иследници из Београда и ухапсили Мићу Мијушковића, Воју Радичевића, Саву Бошковића и Спасоја Гошовића. Због њиховог хапшења логораша су се побунили, али су ухапшене на превару извели ван логора и после саслушања послали за Београд, у Калемегданску тврђаву, где су их стрпали у војни затвор у коме је било војника осуђених на смрт.⁸²

Рад КПЈ на одбрани земље у периоду потписивања Тројног пакта 27. марта

У току марта месеца 1941. године осећао се немир, потиштеност и незадовољство према владиној политици у земљи. Због таквог превирања наслућивала се брза издаја владајућих кругова. Тих дана ЦК КПЈ у својим ставовима даје јасан курс и задатке комунистима да се спремају за одбрану земље. Осамнаестог марта 1941. ОК КПЈ

⁷⁷ Pavle Jovičević, *Iz borbe komunista na Kosovu i Metohiji, Cetrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog pokreta III*, 69.

⁷⁸ Као нап. 72.

⁷⁹ Вита Цветковић, *Извештај пише ко преживи*, Титоград 1960, 27; као нап. 72.

⁸⁰ Као нап. 72 и 79.

⁸¹ Као нап. 79.

⁸² Они су 6. априла пуштени из затвора у Пећ су стигли 10. априла. Остали логораша пуштени су из Смедеревске Паланке 27. марта. Касније су они ступили у своје јединице и много од њих су учествовали у одбрани земље у априлском рату 1941. године. Док су се налазили у Смедеревској Паланци, са њима је Обласни комитет одржавао везе преко писама и слањем помоћи и обавештавао их је о политичком стању на Косову и Метохији, а и Обласни комитет је био обавештен о стању у логору.

даје директиву партијским организацијама на Косову и Метохији да се комунисти јављају у војску јер је земља у опасности.⁸³ Од комуниста који су били у илегалству неки су почели да долазе кућама и да се јављају добровољно у војску према ранијем датом распореду. То су чинили само они мање компромитовани комунисти који су били сигурни да их после дужег илегалног рада неће упутити у логоре.⁸⁴

Када је потписан Тројни пакт, 27. марта 1941. године, избило је велико незадовољство код војске и једног великог броја официра у 56. пешадијском пуку. А када је 27. марта збачена влада Цветковић—Мачек, комунисти су се као и до тада нашли на својим местима да спроведу линију Партије. Међу манифестантима са заставом у руци узвикујући пароле које је Партија тих дана давала нашли су се и војници овог пука. У кругу касарне 56. пешадијског пука у Ђаковици одржани су посебни зборови војника. На њима су иступали комунисти и официри, говорили су јасно о издаји, о Петој колони, одбрани земље и тада је дата пуна подршка новој влади генерала Симовића. Излагањем комуниста супроставио се командант пука Велимир Немањић.⁸⁵

У кратком периоду од 27. марта до 6. априла 1941. године Пучовски комитет је организовао врло жив политички рад. У ову јединицу стигло је преко МК Ђаковице 70 летача ЦККПЈ Србије од 27. марта и Проглас ЦККПЈ од 30. марта 1941. године у којима се Партија, износећи своје ставове, посебно обраћа војницима, подофицирима и официрима позивајући их на одбрану земље. „Ноћу између 29. и 30. марта 1941. године растурани су по дворишту појединих сељака у селима Обилићу и Милошеву, срез грачанички, комунистички леци „Против капитулације — за пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом са потписом ЦККПЈ.“⁸⁶ То говори да су леци дошли на време у целој Области Косова и Метохије.

На сам дан 27. марта војска је учествовала у демонстрацијама са народом у свим градовима Косова и Метохије. Пред Команду места долазили су комунисти и други родољуби и тражили оружје да би пошли у рат у одбрану отаџбине. Многи од њих пошли су без војног позива да добровољно ступе у војску. Пред Командом Косовске дивизије било се скупило око 300 омладинаца. Слична је ситуација била и у Пећи, Косовској Митровици. Овде је Месни комитет организовао добровољце да траже оружје и иду у рат. Највише се пријавило радника из рудника Трепча. Војна команда из Косовске Митровице их је одбијала. Нису хтели да дају оружје радницима који су били познати по своме револуционарном раду и акцијама из времена познатих штрајкова (Трепча). Али се одједном нашло 300 омладинаца-радника пред Командом места захтевајући да им се да оружје и да се упуте на фронт. Уместо у војску, одвели су их на железничку станицу да истоварају робу из вагона, а касније су их упутили у правцу Рашке и отуда пустили кућама. Ово је јасан доказ отворене саботаже.⁸⁷ Исто тако у Призрену, Урошевцу и другим местима пријављивали су се добровољци за рат. Међутим, војне команде оглушивале су се о расположење и решеност комуниста и других патриота да се боре и бране земљу од фашистичке агресије. У јединице Косовске дивизије упућени су само они који су имали редовне позиве на збегу, а не и добровољце. Јавио се знатан број омладинаца

⁸³ Као нап. 19, стр. 68.

⁸⁴ Pavle Jovičević, n.p. 69.

⁸⁵ M. Folig, n.p. 72.

⁸⁶ Архив Војноисторијског института КМ (у даљем тексту: А-VII) к. 74, бр. 4, бр. 1, акт Вардарског жандармеријског пука Пов. У бр. 707, у Скопљу, 4. IV 1941.

⁸⁷ Б. Бошковић, н. рук. 119.

у инжењерски батаљон, који је махом био састављен од добровољаца-омладинаца.⁸⁸

После 27. марта пријављивање добровољаца на мобилисана места одвијало се организовано, по директиви Обласног комитета КПЈ. Пред сам почетак рата одлазиле су делегације које су вршиле притисак на војне власти да се људи позивају и иду у војску ради одбране земље. Овакв притисак — добровољаца јављања биће много већи 6. априла 1941. године, на дан када је Немачка извршила напад на Југославију.⁸⁹

Провокације на југословенско-албанској граници и рад КПЈ на њиховом отклањању

Да бисмо приказали рад КПЈ у априлском рату, потребно је указати на аспирације италијанског фашизма на југословенске територије, а посебно њихове аспирације према Косову и Метохији. Ево како Пета земаљска конференција КПЈ указује на аспирације Италије на ову Област: „Борба за слободу и равноправност арнаутских (шиптарских) мањина на Косову, Метохији и Санџаку, а у исто време и борба против италијанских агената који у тим крајевима настоје разним обећањима омбанути угњетане Арнауते и изазвати ратни сукоб у том дијелу Југославије.“⁹⁰ За овакву констатацију највишег партијског форума Југославије било је доста разлога.

Италијани су још пре освајања Албаније имали свој обавештајни центар у Куксу (Албанија), који је активно деловао на Косову и Метохији. Овим центром руководио је Анђело Антика *Angelò Antika*.⁹¹ Он је развио своју петоклонашку мрежу по Космету, а највише у местима: Ђаковици, Призрену, Драгашу и Пећи. Италијани су 1939. године форсирани рад косовског комитета у Албанији, који је био састављен већином од иредентистичких емиграната познатих под именом „косовари“ који су се истицали као носиоци великоалбанске иреденте.⁹² Многи чланови косовског комитета у годинама пред рат одлазили су по Европи и састајали се са усташама и другим непријатељима Југославије ради договора у вршењу субверзивне делатности у области Косова и Метохије.⁹³

Преко овог центра организовано раде уз помоћ католичког клера, на разбијању јединства Шиптара и насељеничког живља на Косову и Метохији. Растурају разни пропагандни материјал са географским картама „Велике Албаније“. У пограничном делу Албаније према Југославији организоване су качачке групе од око 2.100 људи, које су биле наоружане и примале плату и требовање, а убачене су да врше субверзивне акције на Косову и Метохији преко превоја Шкелзен (југословенско-албанска граница) и пребацују оружје из Тропоје у с. Јуник и друга места на подручју Метохије.⁹⁴ Овакву активност регистровани су обавештајни одсеци Југословенског генералштаба, али се влада оглушивала о све овакве провокације.

⁸⁸ А-ИКПКМ, к. XVI, изјава Божидара Букумирића, 2.

⁸⁹ М. Foliq, n.n. 723.

⁹⁰ Као нап. 58, стр. 117.

⁹¹ Анђело Антика дошао је у Пук (Албанија) 1928. године као инспектор физичке културе у „Косовском интренау“. Пре тога био је поручник италијанске карабинерије. Брзо је научио шиптарски језик и придобио један део емиграната са Косова. У Куксу је створио обавештајни центар, који је деловао својом мрежом сарадника на Косову и Метохији (Документ узет из Покрајинског СУП-а у Приштини, бр. 479).

⁹² А-VII, к. 26, f. II, бр. 19/2—2.

⁹³ Исто.

⁹⁴ А-VII, к. 31, бр. 45/17 — Ове качачке групе у току априлског рата упадале су на Косово и Метохију где су организовале паљевину насељеничких кућа.

Када су се састали, 22. априла 1939. године, у Венецији гроф Ђано (Ciano) и Цинцар Марковић, Ђано је изјавио у најлепшем пријатељству и тону: „С моје стране увјеравам вас да нас Косово не занима“. Међутим, радио је потајно да ова област припадне „Великој Албанији“. Ево шта је о томе говорио: „Напротив, морамо успоставити Југословене, али касније наша политика мора да се живо позабави Косовом. То ће одржати живим један иредентистички проблем на Балкану, привући пажњу Албаније и представљати нож уперен у кичму Југославији“.⁹⁵ У остварењу ове замисли Италијани су нашли своје сараднике у буржоаским политичарима са Космета какви су били: Ферат-бег Драгу, Иљаз Агуша, Мустафа Дургути и др. које је званична југословенска политика фаворизовала и преко њих угњетавала шиптарске масе, а Италијанима су служили као средство за остваривање агресивних циљева на овом делу Југославије.⁹⁶

Због италијанских аспирација на југословенске територије на граничном сектору долази до низа провокација. Генерал Зенани са 25 виших официра обилази гранични сектор у току априла, маја, и јуна 1940. године и јануара и фебруара 1941. године. Врше се чести маневри и покрети трупа према граници. Граде се путеви Пук-Кукс, Фирза-Тропоја, Крума-Ђаф Круша, све у војне сврхе. У селу Шајку изграђен је војни аеродром. У Куксу је стационирано 12 авиона који су довлачили ратни материјал а истовремено вршили провокације надлетајући југословенску територију.⁹⁷

У таквој ситуацији једино је КПЈ увек реаговала на провокације италијанских и других империјалиста. Обласни комитет КПЈ је септембра месеца 1940. године написао проглас народима Косова и Метохије у којем осуђује почетак рата и империјалистичку политику. „До овог другог империјалистичког рата Комунистичка партија је узимала први август као дан сећања на невинне жртве пале у првом империјалистичком рату, а сада узима први септембар као дан када је отопчео овај други освајачки рат. Овај дан нека буде опомена ратно-хушкачким нападачима, а порука радном арнаутском (шиптарском), црногорском и мештанском народу да збије своје редове и створи борбено јединство са читавим радним народом Југославије, како би једанпут за увек уклонио узроке империјалистичких ратова и обезбедио трајан мир [...] Ово се може постићи у борби против рата и ратних хушкача, националног угњетављања; припрема фашизације земље; концентрационих логора; преких судова; закона и суда за заштиту државе; против скупове, шпекулације за мир; за војни савез са СССР као једином гаранцијом за очување независности народа Југославије; за пуну равноправност Арнаута (Шиптара) са осталим народима Југославије“.⁹⁸

Али рад КПЈ на Косову и Метохији одвијао се са доста тешкоћа због посебног положаја шиптарских маса у Југославији, због угњетављања које је вршио режим, тако да код њих није било расположења да бране земљу сматрајући да немају шта да бране, што је дошло и до изражаја у априлском рату, док је код насељеничких маса било друкчије расположење према одбрани земље. Код њих је Партија имала већи утицај у погледу мобилизације и одбране земље.⁹⁹ Што се рат више ближио и опасност за наше народе била већа, то је активност Обласног комитета за Косово и Метохију на Космету била интензивнија у аспектима на линији одбране земље. КПЈ је радила на зближавању свих националности, на раскринкавању издајничке политике владајућих кругова, на разбијању Пете колоне у земљи и у том свом раду Партија је постигла успехе и код шиптар-

⁹⁵ *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb 1948, 68 i 69.

⁹⁶ А-VII, к. 31, бр. I, бр. 11/4—1.

⁹⁷ А-VII, к. 28, бр. IV, бр. 11.

⁹⁸ А-ИКПКМ, к. IVa/13, бр. 14.

⁹⁹ Fadil Hodža, n.n. 136.

ских маса, које су тих судбоносних дана једино могле да верују комунистима. Насупрот раду Партије, рад шиптарске пете колоне био је врло јак и она је обећавала слободу коју треба да донесу италијански окупатори. Оваква пропаганда погодовала је агама и беговима, којима је одговарала и свесно саботирање мобилизације војних обвезника на Космету за одбрану земље.

Партија је реаговала у свим политичким догађајима заузимајући одређене ставове. У Прогласу Централног комитета КПЈ од 7. новембра 1940. године, упућеном радницима, сељацима, грађанима, војницима, подофицирима и официрима Југославије поводом 23-годишњице октобарске социјалистичке револуције каже се: „Ратни покољ захватио је већ и један део Балкана. Народи Југославије опкољени су са свих страна од непријатеља, који вребају згодан моменат да униште независност Југославије.“ Даље се у Прогласу говори о раду Пете колоне, о издајничкој улози владе Цветковић — Мачек, која хоће разним реакционарним мерама и терором против радничке класе да ослаби одбрамбену моћ земље и да је гурне у пропаст. Обраћајући се национално-угњетеним народима Југославије. Проглас наставља: „Империјалистички освајачи из оба ратујућа тора трубе како они траже национално ослобођење угњетаних народа. Хитлер и Мусолини трубе да су противу версальске неправде итд. Они путем те лажне демагогије сеју раздор унутар појединих земаља на Балкану. Зар је Албанија ослобођена? Зар нису баш ови освајачи поробили у овом империјалистичком рату многе земље које су имале какву-такву своју независност. Национално и социјално ослобођење угњетаних народних мањинама у Југославији не носе Хитлер и Мусолини. Они носе још страшније национално и социјално ропство. Ваше национално ослобођење и равноправност ви не можете постигнути мачем империјалистичких освајача и реакционарне фашистичке олигархије, већ у правој националној ослободилачкој борби, у заједничкој борби и братском споразуму са осталим народима Југославије, на челу са радничком класом противу националних угњетача и капиталистичких изабљивача. Свако наседање обећањима империјалистичких угњетача и њихових агената из редова ваше буржоазије довело би у пропаст не само остале народе Југославије већ и вас саме.“¹⁰⁰ Овај Проглас је добро примљен код маса свих националности. Преведен је и на шиптарски језик у неколико стотина примерака. Њега су тумачили комунисти и скојевци и све напредне снаге на Косову и Метохији којима је било стало до слободе, братства и слоге, до одбране од напада фашистичких сила на Југославију.

Активирање војних обвезника и почетак рата. Улога комуниста у јединицама Косовске дивизије

Косовска дивизија је 27. марта 1941. године имала на Косову и Метохији: 30. пешадијски пук у Призрену, 31. пешадијски пук у Приштини, (један батаљон у Урошевцу), 56. пешадијски пук у Ђаковици (два батаљона у Пећи), 31. артиљеријски пук са три дивизиона (један са хаубицама 100 мм. у Приштини и по један дивизион у Призрену и Ђаковици са топовима 65мм). Дивизијске установе налазиле су се у Приштини. Тако је бројно стање Косовске дивизије износило 26.920 људи, 11.561 коња и волова и 11 возила.¹⁰¹ У Косовској дивизији било је карактеристично то што су обвезници позивани на вежбу свака два-три месеца у току године, па је одзив касније био све слабији. Зато су на почетку рата јединице ове дивизије биле попуњене са свега 75% људства.¹⁰²

¹⁰⁰ А-ИКПКМ, к. IVa/14, бр. 403.

¹⁰¹ А-VII, к. 10, бр. I, бр. 210/4.

¹⁰² А-VII, к. 66, бр. IX, бр. 488/9—1.

Састав Косовске дивизије и њена мобилизација утицали су на нерешено национално питање. Пошто су на Косову и Метохији живели у већини Шиптари, Генералштаб и војни одсеци водили су политику да се због „непоузданости“ не врши стопроцентна мобилизација овог људства, иако је уочи рата оно било добрим делом војнички обучено. Штавише, било је одређено у које родове војске и са колико људства могу обвезници шиптарске народности бити позвати. Таква политика Генералштаба учинила је да остане немобилисано око 25.000 обвезника са Косова и Метохије. Ово људство је прво било распоређено у оперативне јединице само у ограниченом броју а касније у радне батаљоне. Овакву политику војних власти користила је Пета колона нарочито у априлском рату.¹⁰³

Утврђивање границе према Албанији било је такође слабо. Рађено је нешто мало на сектору Призрен—Ђаковица, на спречавању брзих продора италијанских моторизованих јединица; али и тамо је вршена саботажа: рађено је на местима где су биле природне препреке. Ратни материјал је чуван у близини фортификационих објеката, поред саме границе. Наоружање у Косовској дивизији карактерише се као у целој југословенској војсци следећим компонентама: застарело је, бројно недовољно, авијација је недовољна и неспособна за борбу, моторизованих и борних кола није било, комора већином са запрегама, неспособна за други транспорт. Ова дивизија је добила десет камиона марке „Шкода“ без гума, тако да у априлском рату возила нису могла бити коришћена.¹⁰⁴ Стално активирање војске у годинама пред рат у условима несрећених унутрашњих прилика, а посебно на Косову и Метохији, утицало је на спремност Косовске дивизије као саставног дела југословенске војске.

До 27. марта 1941. године извршена је дислокација Косовске дивизије у рејону Ђаковица—Призрен, а Ибарске дивизије у рејону Урошевац. Тих дана се очекивало да ће бити објављена општа мобилизација. Наређено је само активирање јединица за заштиту и затварање границе. Опште активирање (тајна мобилизација) наређена је 30. марта 1941. године, а општа мобилизација је објављена 7. априла. Тако је Косовска дивизија одређена да буде у првој линији, а она је имала 12 дана времена за мобилизацију. Добила је раније израђен пројект офанзивних операција, који је морао бити извршен на брзину, пре него што би италијанске трупе извршиле концентрацију према Косовској дивизији, јер је она била предвиђена за извођење операција према албанском фронту. Мобилизација је извршена за три до пет дана, изузев код возачких батаљона. Стога је довољена на положаје без прибора, у недостатку коња попуна је вршена воловским запрегама. Оваква комора је утицала да војска није могла имати нормално снабдевање намирницама. То се одразило и у фази извођења концентрације, а нарочито за време операције. Зато се морало прибегавати реквизицији.¹⁰⁵

Италијанским снагама у Албанији је 28. марта наређено да поседну важније прелазе из Албаније у Југославију. Југословенски ратни план је био „Одбрана на свим фронтovima, а офанзива према Албанији“, с циљем да се садејствује са грчким снагама; евентуално повлачење предвиђено је на југ и у том случају фронт би се организовао заједно са Грцима.¹⁰⁶

Пре него што је извршено опште активирање Штаб дивизије је наредио да чим се изврши мобилизација у местима Урошевац, Приштина, Вучитрн и Косовска Митровица, поједине њене јединице форсираним маршем дођу на концентрациону просторију Пећ—Ђакови-

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ А-VII, к. 10, бр. I, бр. 210/4—11.

¹⁰⁵ А-VII, к. 10, бр. I, бр. 210/4, стр. 41.

¹⁰⁶ Велимир Терзић, *Југославија у априлском рату 1941. године*, Титоград 1963, 190.

ца—Призрен—Враниште. Тако је између 5. и 6. априла извршена концентрација ове дивизије и 6. априла је дато наређење свим јединицама да штите границе, тј. да у току тога дана избију и заузму гранични фронт.¹⁰⁷

Поред ових јединица на граничном фронту била су два пука (334 и 335) резервне војске и граничне јединице. Остале јединице у саставу дивизије биле су у току мобилизације. Као резерва била је Ибарска дивизија са четири пешадијска пука и једним артиљеријским. Њена просторија се налазила на правцу Косово Поље—Урошевац—Скопље. Два пука су се налазила у Косовској Митровици. Ова дивизија је према ратном плану имала два задатка: један за дејство одбране према бугарској граници, а други за офанзивно дејство према Италијанима у Албанији.¹⁰⁸

Шестог априла Косовска дивизија извршила је делимичну концентрацију на простору Пећ—Баковица—Призрен—Драгаш. Распоред је на фронту био: Проклетија—Ћаф, Пруша—Паштрик—Коритник—Враниште—Калабак, извршење у три нападне колоне: а) десна колона б) средња колона, г) лева колона, са потребним бројем јединица. Косовска дивизија добила је задатак да уколико дође до напада на Југославију на граничном фронту 6/7. априла предузме надирање у свим правцима нападних колона. Нападне колоне су имале задатак да изненаде противника на фронту Ћаф Морина—Жур—Враниште, да их потуку и наставе њихово гоњење.¹⁰⁹

У оваквој ситуацији пред комунисте у Косовској дивизији, а посебно у 56. пешадијском пуку, поставило се питање шта треба радити: да ли прећи југословенско-албанску границу или на граници остати, да ли у саставу јединица Косовске дивизије извршавати наредбе војних старешина? У вези с овим, одржано је неколико састанака у 56. пешадијском пуку, са пуковским комитетом, и неколико контаката са Обласним комитетом. Одлучено је да се комунисти покоравају наређењима војних старешина и боре против италијанских јединица и на територији Албаније, јер је и Албанија окупирана од стране Италијана. Одушевљење за борбу код чланова Партије постојало је још од раније, када је била освојена Етиопија, Чехословачка и Албанија. Велике симпатије народа и комуниста биле су на страни Грчке, која је у борби с Италијанима постизала успехе. Велике симпатије гајио је народ Косова и Метохије према албанском народу и његовом отпору 1939. године приликом окупације Албаније.¹¹⁰

Јединице Косовске дивизије у току 6. априла предузеле су напад на граничном фронту и успеле су да у току дана овладају њиме. Италијанско-албанске трупе нису успеле да дају јачи отпор нападним колонама Косовске дивизије. Непријатељ је потучен на самој граници. Његови делови су се повлачили у правцу Тропоја—Шент Ђерђа—Кукс и Бицај. Овог дана немачки авиони бомбардовали су сењак, војну пекару и друге војне објекте у Приштини.¹¹¹

Јединице Косовске дивизије продрле су 25—40 километара у Албанији и заузеле 10.000 км² северне Албаније. Када су све колоне стигле на Дрим, за њих је то била велика препрека. Ту је дошла до изражаја неспремност југословенске војске да пређе једну природну препреку. Команданти нападних група покушали су да сплавовима пређу реку. Овде су се јављали добровољци, међу којима је био први Филип Стругар. Он је са још неколико другова стао пред команданта и рекао: „Ево ја, као комуниста, кога сте пре неки дан назвали издај-

¹⁰⁷ Као нап. 105.

¹⁰⁸ В Терзић, н.д. 382—3.

¹⁰⁹ А-VII, к. 10, бр. I, бр. 210/4—7, стр. 41, 46.

¹¹⁰ Као нап. 19, стр. 70.

¹¹¹ А-VII, к. 10, бр. I, бр. 210/4. — У првим сукобима на Дјаф Круши заробљено је 23 италијанска војника.

ником препливаћу реку и да видите како се треба борити за домовину и свој народ.¹¹² Са њима су пошла још три друга. Сплавови су били направљени од сировог дрвета па су због тога почели да тону. Непријатељ је отворио митраљеску ватру, сплав се разбио, а они су сви погинули на 15—20 метара од десне обале Дрима, међу њима и Филип Стругар.¹¹³ Код комуниста и других војника у 56. пешадијском пуку било је више оваквих примера храбрости. Комунисти су били доследни у спровођењу линије КПЈ. Они су повезали речи и дела, гинући на задатку одбране земље и борбе против фашистичких нападача. У овом пуку у Албанији борили су се и припадници шиптарске националности и ишли доследно у борбу против Италијана. Они су гајили симпатије према комунистима и акцијама које су ови изводили, јер су комунисти настојали да се побољша режим према Шиптарима. Само је један мали део, и то онај у позадини, слушао пароле бегова.

Већ су 8. априла 1941. године делови 56. пешадијског пука код Сент Ђерђа дошли у везу са деловима Плаво-гусињске бригаде. Италијанска авијација је надлетала положаје Косовске дивизије и митраљирала касарне 30. пешадијског пука у Приштини. Стање у позадини Косовске дивизије било је критично. Делови немачке оклопне дивизије из Бугарске заузели су Скопље, Качаник и на Диљев Хан где се налазио IV батаљон 31. пешадијског пука Косовске дивизије. Овај батаљон је једном батеријом дао отпор немачким јединицама и запалио једна борна кола и два камиона. У овој јединици налазили су се као резервисти, чланови Обласног комитета и други комунисти са Косова и Метохије: Боро Вукмировић, Павле Јовићевић, Милија Ковачевић, Димитрије Вуводић Зеко, Милоша Повачевић и др. Од официра се у борби истакао капетан Михајло Шурбатовић, који је и командовао батеријом топова. И када су тенкови били непосредно пред њим, батерија је осула ватру. У овом судару са Немцима изгинуло је много бораца. Немцима су се почели придруживати петокOLONаши и помогли им да заузму Суву Реку; Немци су у 18 часова истог дана ушли у Призрен, где им је такође пружен јак отпор артиљеријском ватром са косе Широко. Поред тога Призрен су бранили омладинци-чланови КПЈ и Скоја који су добровољно пошли у рат, међу којима су били: Драгомир Богвић, Ристо Наумовић, браћа Којићи и други. На стражарском месту погинуо је Миле Нојић. Борба је трајала три часа.¹¹⁴

Немци су били изненађени отпором у Призрену. Као одмазду, отворили су артиљеријску ватру и тако порушили неколико кућа у Поткаљаји. У тренутку када су Немци прелазили преко моста и улазили у други део града, према Терзи махали, Лазар Славковић је испред цамије скочио са две бомбе на немачки тенк узвикујући: „Не газите нашу земљу, фашисти!“ Разнела га је бомба. Борба се наставила на призренском гробљу и улицама. Због отпора који им је пружан у Призрену Немци су се привремено повукли ка Сувој Реци, Ђаф Дуљи и Штимљу. Истог дана заузели су Липљан и Приштину. За одбрану Приштине образовани су специјални одреди. За то време италијанска авијација извиђала је и бомбардовала просторије Косовске дивизије и Немцима достављали извештаје о њеном кретању. Тога дан атерирао је један југословенски пилот у Великој Круши и учествовао на одбранбеном делу фронта у Македонији. Причао је о поразима југословенске војске.¹¹⁵

¹¹² М. Foliq, n.n. 724.

¹¹³ Филип Стругар је био члан МККПЈ у Пећи и члан Пуковског комитета КПЈ у 56 пуку. О његовој погибији испевана је песма коју су његови земљаци певали у току рата.

¹¹⁴ А-ИКПККВ, Мемоари Боре Ђорђевића, св. III, стр. 3.

¹¹⁵ Као нап. 109.

Комунисти су тражили оружје да се боре против немачких и италијанских трупа које су биле надомак Косова и Метохије

Брзи продор Немаца у позадини Косовске дивизије створио је посебно тешку ситуацију. Почели су се преносити разни гласови о поразима југословенске војске. У то време седиште Обласног комитета било је у Пећи. Многи његови чланови налазили су се у војсци на фронту. Миладин Поповић и Душан Мугоша договорили су се да једна делегација пође у Команду места у Пећ и да поново тражи оружје. Пошли су Стевану Радовићу, команданту места у Пећи. Он им није изашао у сусрет, под изговором да нема оружја у магацинима. Али истог дана је после тога подељено 2.000 пушака Сефедин-бегу и другим петоклоначима у Пећи. Код грађана се осећала несигурност и паника. Војна команда у Пећи саопштила је да ће се повлачити у правцу Ругова и да ће се главни отпор дати у Руговској клисури. Из Пећи и околине јавили су се добровољци-чланови КПЈ и Скоја да и они иду са војском. Пријављених је било око 80. Њих је предводио Чеда Мијовић. Они су заједно са војском пошли у правцу Чакора. Сматрали су да ће добити оружје, јер га је војска имала. Уз Руговску клисуру су се кретале колоне војника и избеглица. Када су стигли на Чакор, сазнали су да се ту налази генерал Илија Брашић, командант III армије. Од ових добровољаца код њега је упућена делегација да разговара о отпору против нападача. Он им је тада рекао: „Југославија је изгубила битку, све је свршено да више не може бити никаквог отпора. Крај је свему, мора се капитулирати.“¹¹⁶ Ови добровољци су били упорни у својој решености да се боре. Узпут, код Мурине, дошли су до оружја. Сада су већ представљали војни одред. Ишли су са војском и са њом примали требовање. Тражили су да се расподеле по војним јединицама, али нису успели.¹¹⁷

У Мурини је дошла наредба да се војска поново врати у Пећ, јер су Немци одбијени од Призрена. Док су се војска и управни апарат повлачили, у Пећи је настао метеж и безвлашће. Али поновним повратком војске и државног апарата у Пећ ситуација се изменила. Власти су наредиле да се казне сви они који су за то време вршили пљачку и убиства. Неки су покушали да искористе тај повратак да би се осветили Шиптарима. Злостављали су их и убијали у Пећи, Беранима и Гораждевцу, што је наносило политичке штете и распиривало мржњу Шиптара и насељеника. Војна команда је издала саопштење у коме се говорило да је формиран преки суд и позивало грађанство да одржава ред. У том метежу страдали су неки невини људи.¹¹⁸

Овакви односи створени повлачењем и поновним повратком начелства, судова и полиције и других органа власти створили су још већи политички проблем. Комунисти су политички деловали и осуђивали сваку пљачку, убиства и безвлашће. Позив је упућен на јединство у борби против Немаца и Италијана који су били надомак Косова и Метохије. Све је било узалудно. Осећало се расуло и несрећеност код власти. Што су се немачке и италијанске трупе више приближавале, то су сви настојали да себе спасу и да негде измакну у правцу Србије или Црне Горе. Једино су комунисти остајали са народом.

Комунисти који су се налазили у Косовској дивизији настојали су да поврате пољуљани морал код војника и да пруже отпор немачким трупама које су већ биле заузеле нека места на Косову и Метохији. Морал и родољубље које је КПЈ уливала у масе у предратном периоду на одбрани земље дошли су тих дана до пуног изражаја. Тих

¹¹⁶ Као нап. 46, стр. 149.

¹¹⁷ А-ИКПКМ, стенограм разговора бивших чланова ОККПЈ, вођеног 15. и 16. III 1961. у Приштини.

¹¹⁸ Као нап. 46, сећање Душана Мугоша на априлске дане 1941.

судбоносних дана било је доста примера да су се официри обраћали комунистима да им ови објасне политичка збивања; било је и случајева предаје командовања над војним јединицама. Из 28. артиљеријског пука Јован Божиновић, капетан I класе, ставио се на расположење комунистима у Руговској клисури. Остављен од више команде на милост и немилост он се у тренуцима расулости и тоталне немоћи обратио комунистима речима: „Ја сада дајем команду вама, јер ви знате шта би требало сада радити“. Комунисти у овој јединици били су сигурни и уз њега, а команду су ипак њему и даље поверили.¹¹⁹

Тада је Душан Мугоша, руководилац Војне комисије Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, дошао у Ђаковицу, састао се са Тодором Војводићем, пренео директиву да се очува морал код војске и да се спречи свако осипање. Он је продужио у Призрен, обишао је неколико јединица на путу Ђаковица—Призрен и одржао неколико састанака и договора са члановима КПЈ, који су се налазили у јединицама Косовске дивизије у којима се већ осећало расуло. Он је тада поставио задатак: уколико дође до капитулације, извучити људство и не дозволити одлазак у заробљеништво нити одношење оружја кућама. Такав став је пренео Крсто Попивоца, који је тих дана бораовио по задатку у Пећи.¹²⁰

Предузимање мере за одбрану Косова и Метохије. Улога комуниста у овој јединици за очување морала код војника

Десетог априла 1941. године стање Косовске дивизије изгледало је овако: десна колона кретала се беспутним планинама Проклетија, правцем Сент Ђерђ—Ницај—Дуцај и Шаља—Скадар. Тешка оруђа враћена су у базу Поношевац. Овде су допирали гласови о поразу југословенске војске. Морално стање код војске било је доста пољуљано. Још више је отежан рад на снабдевању. Глад и премореност од борби и покрета утицали су на даљи ток операција.¹²¹

Због овакве ситуације дошло је до контакта и договора комуниста и команданта десне колоне, генерала Мирослава Трифуновића. Постојале су две алтернативе: 1. покрет војске десном обалом В. Дрима и спајањем са Зетском дивизијом, и 2. услед ситуације створене на Косову и Метохији тражен је повратак на Космет, јер се сазнало да су Немци на Космету.

Прихваћена је прва алтернатива — настављање офанзиве против Италијана у Албанији, и ова јединица је одмах наставила покрет у правцу Шаље и спојила се са Плаво-гусињском бригадом.¹²²

Средња колона је утврђивала своје положаје на десној обали Дрима, код Кукса, ради спречавања офанзиве италијанских трупа, којима је стигло појачање и које су покушавале да се споје са Немцима у правцу Кукс—Призрен. 38. пешадијски пук пребачен је са италијанског фронта у Албанију на положај према Немцима. Лева колона утврђивала се на својим положајима на левој обали црног Дрима. Тога дана су Немци заузели Липљан и Приштину и наставили своје операције у три правца: Урошевац—Штимље—Призрен; Пришттина—Обраховац—Велика Круша—Ђаковица и Косовска Митровица—Клина—Пећ—Ђаковица ради опкољавања и заузимања Косова и Метохије.¹²³

После овакве војне ситуације створене код Косовске дивизије 11. априла 1941. године командант III армије покушао је да организује

¹¹⁹ Изјава Мојанца Милатовића, дата аутору рада 12. V 1966.

¹²⁰ Као нап. 46, стр. 87 и 88.

¹²¹ А-VII, к. 10, бр. I, бр. 210/4—30.

¹²² Изјава Блажа Стругара, дата аутору рада 5. II 1966.

¹²³ Као нап. 121.

импровизоване одреде око Суве Реке, Обраховца, Рудника, Косовске Митровице и Новог Пазара и затвори правце који воде ка Метохији и Санџаку. Зато су формирана три одреда: Призренски, Ораховачки и Пећки, који су добили задатке.¹²⁴ Тога дана се већи део јединице Косовске дивизије налазио у Албанији на заузетим просторијама и био је у критичној ситуацији, јер су Италијани вршили напад на средњу колону од Кукса у циљу продора и спајања са немачким јединицама у правцу Призрена.¹²⁵ Услед снажног надирања немачких оклопних дивизија ка Косову Пољу, и то са четири стране: Качаник—Урошевац—Косово; Гњилане—Приштина; Куршумлија—Приштина и Краљево—Рашка; Врховна команда је издала наредбу штабу III групе армија да организује нови фронт одбране. За одбрану формирана је новопазарска војска. Она је имала у свом саставу: Косовску дивизију без десне колоне, косовско-митровачки одред, 4. пешадијски пук и делове остале војске која се повлачила од Качаника, Гњилана и Ибарске дивизије од Подујева и Краљева.¹²⁶

Истог дана смењен је командант Косовске дивизије Милутин Миленковић и постављен је за команданта Метохијских трупа, у које су ушли — сем делова Косовске дивизије — пешадијски пукови резервне војске за заштиту границе, граничне трупе и јединице које су се налазиле у Метохији.¹²⁷ За команданта Косовске дивизије (десне колоне и остале јединице на фронту у Албанији) постављен је Драгиша Новаковић, бригадни генерал. Задатак метохијских трупа био је: „Заставити напредовање Немаца од Косова правцем: а) Урошевац—Призрен—Кукс; б) Приштина—Коморане—Ораховац—Баковица и в) Косовска Митровица—Рудник—Пећ. Да спречи Италијанима прелаз Дрима и наступања правцем Кукс—Призрен“.¹²⁸ Поред тога, требало је да снабдевају десну колону Косовске дивизије и да чувају поредак у позадини.

И 12 априла 1941. код јединица метохијских трупа вршено је прегруписање и реорганизација. Сва та реорганизација није донела никакве резултате. Овог дана немачке снаге су се ојачале деловима 5. оклопне немачке дивизије, која је наступала од Ниша—Прокупља—Подујева и Приштине.¹²⁹

После тродневног пробоја десна колона Косовске дивизије стигла је у долину реке Шаље, у село Палај. Њени истурени делови дејствовали су у правцу Скадра. Они су изненадним нападом на Италијане спречили њихово надирање у правцу Подгорице. Италијани су организовали одбрану Скадра, према коме је зетска дивизија отпочела своју офанзиву још 8. априла у правцу Тузи—Скадар и којој се 11. априла прикључила херцеговачка дивизија.¹³⁰

Тринаестог априла 1941, 9. оклопна немачка дивизија дејствовала је у правцу Суве Реке. Метохијске трупе организовале су одбрану на линији: Дуљев Хан—Ораховац—Рудник, како би спречиле надирање Немаца у правцу Призрен—Кукс и спајање са италијанским трупима. Делови 31. и 30. пешадијског пука заузели су Суву Реку. Немцима је стигло појачање из делова 5. оклопне дивизије и они су извршили бржи продор од Дуљевог Хана и заузели Суву реку. Тако су јединице Метохијских трупа одбачене у правцу села Парана и Ораховца. Немци више нису имали никакве препреке у свом надирању према Призрену.¹³¹

¹²⁴ В. Терзић, н.д. 491.

¹²⁵ А-VII, к. 10, ф. I, бр. 210/4.

¹²⁶ А-VII, к. 10, ф. I, бр. 210/4.

¹²⁷ А-VII, к. 10, ф. 5, бр. 210/4—35, стр. 69.

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ В. Терзић, н.д. 526.

¹³⁰ Као нап. 100.

¹³¹ А-VII, к. 10, бр. II, бр. 210/4—58.

Одбрану Призрена организовао је 30. пешадијски пук који се повлачио од Кукса. Борба је вођена на прилазима града. Пук је био стационаран у с. Влахиње. Први сукоб са Немцима био је на Бистрици. Ту су уништена два тенка. Борбе су се водиле и у центру града. Код гробља је дошло до жестоког окршаја. Војници овог пука јуришали су готово голоруки на оклопне немачке јединице. Тако су војници на призренском гробљу нашли смрт под точковима немачких борних кола. 31. артиљеријски пук такође је водио успешне борбе против италијанских трупа. У њему је било комуниста и скојеваца који су развијали борбени морал код војника. Ту је било и патриотски оријентисаних официра, међу којима се истицао командант пука Бабић, Хрват, који је показао велику личну храброст и сналажљивост. После савладаног отпора делови 30. пешадијског пука повлачили су се у правцу Велике Круше и Ђаковице. Немачке снаге су продужиле у правцу Кукса.¹³²

До доласка Италијана у Призрен власт је преузела група убачених качака из Албаније и неколико дана је трајала качачка страховлада. Побито је неколико Срба. То је била нека врста освете, јер је раније од стране жандарма било побито неколико Шиптара. Италијански окупатор намерно је допустио да дође до овакве ситуације. Пре доласка Италијана качаци су покушавали да изведу из болнице рањенике и да на њих примене своје методе. Томе су се супротставили лекари и друго медицинско особље. После овог догађаја било је примера да су не само Срби него и Шиптари помагали војницима југословенске војске у преврћању рањеника, многим војницима су нудили цивилно одело како би их спасли од заробљеништва. Спашавање из болнице професора дра Миливоја Павловића, резервног пешадијског мајора, организовали су Али Соколи и Сезаир Готај, бивши ученици скопске медрезе. Они су му нашли цивилно одело, извели га кришом из Призренске болнице и пратили га у правцу Косовске Митровице све дотле док је постојала опасност по његов живот. Они су то радили без имало страха за сопствени живот. Оваквих примера је било више у току априлског рата.¹³³

Италијани су после два дана направили мост код Кукса и састали се са Немцима, тако да су оба окупатора ушла у град Призрен. Када су му Немци избили иза леђа и ушли у Призрен, Кукски одред је напустио своје положаје према Италијанима и повлачио се уз десну обалу Белога Дрима у правцу Ђаковице. Драгашки одред (лева колона) налазио се на заузетим положајима. Десна колона Косовске дивизије наставила је кретање долином реке Шаља и р. Кир у правцу Скадра. Генерал Ковачевић са деловима 56. пешадијског пука остао је у Тропоји.¹³⁴

Због тешке ситуације у коју су запале јединице Метохијских трупа продором Немаца у Призрен, због исцрпности у маршевима, глади и хладноће, због немања муниције и хране, сваки покушај организоване одбране за затварање правца Призрен—Ђаковица није био могућ.¹³⁵ Метохијске трупе, по наређењу своје команде, требало је да се предају Италијанима. Овакво наређење изазвало је револт код војске. Одржано је саветовање у команди Метохијских трупа у Ђаковици и одлучено је да се јединице Метохијских трупа не предају Италијанима, већ Немцима. Наређено је примирје.¹³⁶

Из Албаније су упадале наоружане трупе фашиста под руководством Кољ и Пашук Бибе. Они су подстрекивали на паљевину насељеничких кућа и њихово расељавање са Косова и Метохије. Колоне

¹³² Као нап. 127 и 133.

¹³³ Изјава проф. дра Миливоја Павловића из Новог Сада о ситуацији у априлском рату дата аутору.

¹³⁴ Као нап. 125.

¹³⁵ А-ИКПККМ, к. IVа/14, бр. 551.

¹³⁶ А-VII, к. 10, ф. I, бр. 210/4—62, стр. 29.

избеглица почеле су да се крећу у правцу Пећи и Ругова. У том тренутку, да би се још више овај пламен разбуктао, појавио се Буксан Гојковић са својим четницима и са њима упадао у шиптарска села, убијајући невинне људе и палећи њихове домове. Оваква ситуација створена на Косову и Метохији само је отежавала сваки политички рад Партије.¹³⁷ Било је и случајева да су нека шиптарска села нападала на војску, те су неке јединице биле приморане да узимају таоце и воде их собом.¹³⁸

Петнаестог априла 1941. дата је наредба о закљученом примирју: „Сви штабови и трупе да остану на својим местима. Не смеју се вршити никакве офанзивне акције; не сме се употребити оружје на трупе: објекти се не смеју рушити; ред и дисциплина под лично одговорност.“¹³⁹ По овом примирју Метохијске трупе обуставиле су сваку офанзивну акцију.

Став комуниста у време повлачења једног дела 56. пешадијског пука из Албаније

Петнаестог априла 1941. командант Косовске дивизије Новаковић наредио је да се делови 56. пешадијског пука повлаче из Сент-Ђерђа и Тропоје у правцу Ђаф Морине и Дечане.¹⁴⁰ Приликом повлачења остала је извесна количина оружја у Шент-Ђерђу и Тропији. То оружје су узимали сељаци и наоружавали се препречавајући пут и нападајући ове делове југословенске војске при одступању из Албаније, а неки су упадали на југословенску територију код Ђаф Морине и Багуше. У правцу албанске границе послати су делови 334. резервног пешадијског пука да би спречили упаде наоружаних сељака. О томе је тих дана испевана песма „Друга албанска голгота“.¹⁴¹

Шеснаестог априла 3. батаљон 56. пешадијског пука затекао се на путу из Тропоје за Дечане. Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију је тих дана добио најновију директиву ЦККПЈ са седнице од 10. априла 1941. одржане у Загребу. Предузете су све мере да се спречи одлазак војника у заробљеничке логоре и да се склања што је могуће више оружја и муниције. Душан Мугоша, члан ОККПЈ, одговорио „по војној линији“, упућен је у војне јединице у Ђаковицу да саопшти директиве Партије пуковском комитету и 56. пешадијском пуку и другим комунистима у јединицама Косовске дивизије и Метохијских трупа, које су већином биле концентрисане у Ђаковици и припремале се за предају. Пошто је обишао јединице код Ђаковице, Душан Мугоша је дошао у Ђаф Морину.¹⁴² Ту је одржао састанак са члановима пуковског комитета и пренео директиве Партије да се људство организовано извлачи у малим групама како би се избегао одлазак у заробљеничке логоре и да се то је могуће више склањају и носе са собом оружје и муниција.¹⁴³

Када је 3. батаљон 56. пешадијског пука стигао у Дечане, прикључио се јединицама Метохијских трупа. Командант Косовске дивизије Новаковић напустио је јединицу и ишчезао у правцу Андријевице. И други официри су се тако капитулантски понели, на пример

¹³⁷ Као нап. 127, стр. 100.

¹³⁸ Као нап. 136.

¹³⁹ А-VII, к. 66, рег. 1188/9—10. — Ово је важило и за немачке и за италијанске трупе.

¹³⁹ А-VII, к. 66, рег. 1188/9—10. — Ово је важило и за немачке и за италијанске трупе.

¹⁴¹ А-ПККМ, к. XXXI, бр. 1369.

¹⁴² Крсто Филиповић, секретар Пуковског комитета, члан Бироа ОККПЈ каже: „Када смо видели Душана Мугошу толико смо се обрадовали као да нас је све сунце огрејало, после оних великих патњи и борби са италијанцима у Албанији“ (као нап. 110).

¹⁴³ F. Hodža, n.n., 44.

Велимир Немањић, командант 56. пешадијског пука, који је покушао цео пук да преда Немцима. У таквој ситуацији једини су комунисти били доследни у одбрани земље и у најтежим тренуцима нису хтели предати оружје. Они су још на путу од Ђаф Морине до Дечана имали појединачне и групне контакте са војницима.¹⁴⁴

По доласку у Дечане, почело је извлачење војске ван домета Немаца, далеко од комуникација. Крсто Филиповић је одржао говор преносећи директиву Партије. Највећи број је пошао у правцу Добруше и Витомирице. Са Томом Жарићем пошло је око 25 људи са пушкомитраљезом и пушкама. И остале групе — по 5, 7, 10 и 15 људи — извучиле су се односећи собом оружје и муницију. Тада је са 35 чланова КПЈ отишло 400 војника и није се прикључило осталим јединицама које су се спремале за предају Немцима. Они су ишли кућама или се у оближњим селима пресвлачили и бежали ван комуникација и домета окупаторске војске.¹⁴⁵

Последњи дани рата — рад Пете колоне и рад Обласног комитета да очува јединство маса и спречи крвспролиће

Шеснаестог априла 1941. године делови 60. немачке моторизоване дивизије сломили су сваки отпор санџачке војске и у наступању од Крајева уз Ибар заузели су Косовску Митровицу, а 17. априла делови ове јединице заузели су Пећ.¹⁴⁶ Прво су у Пећ ушла двоја борна кола. Њих су дочекали и пожелели им добродошлицу петоколонаши на челу са Сефедин-бегом. Делови југословенске војске повукли су се у касарну. Парола Пете колоне била је од првих дана рата стварање „Велике Албаније“. Под овим паролама организовани су и напади на касарне југословенске војске; један такав напад био у Пећи, где је наоружана група манифестаната кренула у правцу касарне. Тражила је да се војска њима преда и захтевали оружје. Почела је борба. Војници на челу са комунистима нису хтели да се предају нити су дозволили да их разоружају. Манифестанти су одступили онда када им је убијено 13 људи.¹⁴⁷ Немци су пуцали у правцу бегунаца јер су мислили да су спремали напад на њих. Када су комунисти видели да су Немци већ стигли у Пећ, они су организовали извлачење из касарне неколико група у правцу Белог Поља. Са собом су изнели оружје и муницију и склонили их од Немаца.¹⁴⁸

На тргу у Пећи са немачког тенка говорио је Емруш Мифтар. Њега су бегови и петоколонаши искористили као шпанског борца.¹⁴⁹ Ово се све одвијало организовано. Зграду општине и среско начелство запосели су петоколонаши. У Ђаковици је био исти случај. Пљачкани су војни магацини у селу Бецу и Ђаковици. Сулејман Криезиу (Црноглавић) је спремао дочек немачкој војсци. Службеници начелства, жандармеријске станице напуштали су своја места и свако је ишао да спасава главу одлазећи у правцу Србије и Црне Горе, усту-

¹⁴⁴ Као нап. 110.

¹⁴⁵ М. Foliq, n.p. 726.

¹⁴⁶ В. Терзић, н.д. 567.

¹⁴⁷ Равле Јовићевић, *Politička situacija i rad Partijske organizacije na Kosovu i Metohiji pred rat 1941. godine, Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, књ. II, 217. — О овом догађају писао је орган Друге призренске лиге Лирија е Призренит и јадиковао над палим жртвама ове акције Пете колоне.

¹⁴⁸ Као нап. 27.

¹⁴⁹ Елеруш Мифтар (Emrush Miftar), шпански борац. Тамо је заврбован од Гестапоа. Приликом доласка Немаца први им се прикључио. Касније је одржавао везу са покретом, али му је више штетио него користио. Године 1944, после ослобођења, осуђен је на стрељање.

пајући власт Петој колони.¹⁵⁰ Народ су оставили на милост и немилост окупатору.

Обласни комитет је изненадило тако брзо сналажење Пете колоне. Сви су се они крили иза разних фраза на речима, а на делу су били шпијуни и агенти немачких и италијанских служби. Петоколоници су покушали да комунисте-Шиптаре отргну од Партије покушавајући да их придобију за себе на националном плану и са таквим иступима имали су јасно одређене ставове; али овде нису успели.¹⁵¹

Петоколоници су организовали паљевине и исељавање насељеника из Метохије. Овакву политику Пете колоне подржавали су и организовали окупатори по свом доласку. То им је ишло у рачун ради лакшег успостављања власти у овој области. Обласни комитет није дао директиву да се дају отпори паљевинама и расељавању. Сматрало се да не треба да дође до већег сукоба са шиптарским масама, јер би такво крвопролиће окупатор искористио за себе. Једини отпор у Метохији организован још априла 1941, дат је насупротив директиви Обласног комитета у селима Добруши и Витомирици. Отпором се успело да се спречи већ у самом преврату расељавање ова два највећа села у Метохији. Партија је тих дана настојала да објасни насељеничким масама да им Шиптари нису непријатељи него да је непријатељ и њихов и шиптарских маса Пета колони која је помогла окупатору да дође и успостави власт и чини злочине над живљем свих националности.¹⁵²

Борба десне колоне Косовске дивизије у Албанији. Улога чланова КПЈ у њој

Док су јединице Косовске дивизије капитулирале (17. априла) предале оружје (21. априла) и пошле у сабирне немачке логоре (23. априла), дотле се десна колони Косовске дивизије налазила још увек на положају између река: Шаља и Кири на простору између села Прекале и Толаји (северне Албаније).¹⁵³ Овде су била 3 батаљона 56. пешадијског пука у којима је било већи део чланова КПЈ и Скоја. Стање ове колоне у којој је било око 6.000 војника, било је изузетно тешко. Од 14. априла војска није добијала никакво следовање хране. Речено им је да се сами сналазе. Они су водили и даље борбу са Италијанима, не знајући шта се све збива у земљи. Али упркос свему борбеност и морал били су на висини. Многи војници тражили су да се боре против Италијана. У борбама од 18—23. априла погинуло је више бораца, међу њима је један млади потпоручник Омер, који се херојски борио јуришајући на италијанске војнике. Међу погинулим било је и комуниста са Косова и Метохије (Богдан Булатовић и други).¹⁵⁴

Веза са другим јединицама није била. Почеле су да круже вести о капитулацији Југославије. Радио-Москва је емитовао вест о капитулацији Југославије, коју су радисти ухватили. Успостављена је радио-веза са Загребом и неким другим местима у земљи и тачно се потврдила капитулација Југославије. Пред комунисте се поставио задатак да буду на окупу. У овој јединици било је око 50 чланова КПЈ и Скоја.¹⁵⁵

Непријатељ их је у долини реке Шаље почео опкољавати и уништавати. Они су се борили. Са Италијанима су лакше излазили на

¹⁵⁰ Р. Јовићевић, *Politička situacija*, 217.

¹⁵¹ Као нап. 53.

¹⁵² Као нап. 119.

¹⁵³ В. Терзић, н.д. 574.

¹⁵⁴ Изјава М. Радусиновића и П. Брајевића, дата аутору рада 13. I 1966, стр. 21 и 22.

¹⁵⁵ Изјава М. Радусиновића, дата аутору рада 6. II 1966.

крај. Највише муке им је задавала милиција мештана — Арбанаса, која је познавала сваку стазу. Неки официри су се кукавички држали. Ситуација у погледу снабдевања била је тешка. Јели су живо зрневље од кукуруза, али ни њега није било довољно. Непријатељ је затворио клисуру у долини реке Кири. Борба се водила и даље. Италијани су се држали доста млитаво. Нису давали јачи отпор, а било је и заробљених Италијана. Они су туговали за својим породицама, као да припадају војсци која је капитулирала.¹⁵⁶

Овде је даљи опстанак био немогућ. Војска се налазила у правом кошмару. Непријатељ је пуцао у беспомоћну руљу. Италијанима је пристизала помоћ. Комунисти су се поново нашли на окупу. Ту су били: Митар Радусиновић, Павле Брајевић, Воја Лакчевић, Иво Петковић, Мишо Поповић, Бранко Меденица, Мирко Дрљевић, Милутин Јовићевић и други. Врхови кота били су запоседнути. Пробој се морао извршити. Комунисти су одлучили да се изврши продор у правцу Црне Горе. Њима се придружило неколико официра и генерал Трифуновић, командант десне колоне Косовске дивизије. Бацили су све тешко наоружање. Узели су само пушке. Тешко оружје са коњима сурвали су низ литице. Осамдесет до сто бораца одлучило је да пође према албанско-југословенској граници. Тешко је било извршити покрет. Нико није познавао терен. Ипак је одређен правац кретања. Као вође групе одређени су Бранко Меденица и Александар Радовић. Један војник је изнео пушкомитраљез. То је било право чудо од храбрости и издржљивости свих војника у таквој ситуацији.¹⁵⁷

Пут је настављен у правцу границе. Било је доста посусталих војника који се од глади и преморености нису више могли кретати. Шалањани су тражили да им се група преда, да положи оружје и да ће их они предати Италијанима или допратити до границе. Са њима су преговарали Мишо Поповић и Александар Радовић. До споразума није дошло. Борба је настављена. Неки војници су од изнемоглости вршили самоубиство.¹⁵⁸ Војници су заробили шаљског барјактара. Речено му је да упозори своје земљаке да не смеју пуцати на војску. Група се све више смањивала. Спала је на око 30 људи. Опасност је прошла. Дошли су до испред Скадра. Нису знали где су. Мислили су да су близу границе. Хране, одеће и обуће није било. Кроз беспутне терене многи су војници остали боси. То им је још више причињавало тешкоћу у пробоју.¹⁵⁹ Сада су се нашли пред алтернативом: или се предати Италијанима, пред чијим су се положајима налазили, или извршити пробој у правцу југословенско-албанске границе. Официри су били за предају италијанским трупима, а комунисти за пробој. Око тога је настала жучна расправа. Официри су пошли да се предају. Комунисти су остали да изврше пробој. На путу према албанско-југословенској граници Бранко Меденица је сломио ногу, Мишо Поповић је рањен и у таквој ситуацији остала им је само предаја. Бирања више није могло бити, јер друге алтернативе нити излаза није било. Њих двојицу је изнела група војника. У првом селу наишли су на колону Италијана, којој су се придружили.¹⁶⁰ Предали су се 23. априла и смештени су у логор »Тара« — Скадар, спремљен за југословенску војску.¹⁶¹

Комунисти су успоставили међусобне везе у логору и формирали партијску организацију у којој су били: Воја Лакчевић, Митар Радуси-

¹⁵⁶ Мемоари Михајла Поповића, дати на увид аутору рада јануара 1966.

¹⁵⁷ Тог војника је генерал унапредио у чин водника и то је саопштио испред целе групе, а пошто није имао примерак ордена, дао му је 50 динара у сребрној новчаници (Из мемоара М. Поповића, као нап. 156).

¹⁵⁸ Као нап. 154.

¹⁵⁹ Као нап. 156.

¹⁶⁰ Они су били на домак границе испред Цијерне, близу Куча, али нису могли више физички издржати и зато су се одлучили да се предају; то су учинили и због опасности која им је претила да буду убијени од сељака северне Албаније.

¹⁶¹ Као нап. 154.

новић, Павле Брајовић, Бранко Меденица, Војо Зечевић, Трајко Анђе-лић, Благо и Васо Стругар, Мишо Поповић, Величко Зоговић и други. Они су себи поставили задатак да организују бекство и успоставе везе са комунистичким групама у Скадру. Веза са комунистичким групама успостављена је и од албанских другова добијана је храна и други по-требни материјали, а такође и обавештења о политичкој ситуацији. У логору су поједини официри били против сваке организације изласка из логора. Они су заступали схватање да је издаја изаћи из логора. Неки су се официри понашали као старешине и почели су да и у ло-гору малтретирају војнике, али су их комунисти у томе спречили.¹⁶²

По одлуци ОККПЈ Павле Јовићевић је стигао у Скадар 18. јуна 1941, пробио се у логор, одржао састанак са комунистима и организо-вао бекство већег броја заробљеника бивше југословенске војске из скадарског логора. Многи од њих су за извесно време успели да изађу из логора. Од њих је један део пошао у Црну Гору а неки су се вра-тили на Косово и Метохију.¹⁶³ Деветнаестог и 20. јуна око 500 људи изашло је у две групе из скадарског логора. Већина њих је изашла легалним путем, представљајући се као Црногорци, Словенци или Хрвати; један део је избегао илегалним каналима.¹⁶⁴

Напори КПЈ да организују извлачење војника из заробљеничких и сабирних логора Косова и Метохије и спрече одлазак у заробље-ништво

Још док је трајао покрет војника из Ђаковице у Пећи, један број је успео да у путу побегне. Само у току 17. априла из пећке касарне побегао је 41 војник, односећи са собом 81 пушку и већу количину му-ниције. То су били војници из оближњих села око Пећи.¹⁶⁵ Од доласка Немаца (17. април) до 22. априла, маршевска колона заробљеника бив-ше југословенске војске извршила је покрет од Пећи у правцу При-штине. Месни комитет из Пећи организовао је извлачење доброг дела заробљеника. Они су организовали дотур цивилних одеда и на тај начин олакшали бекства.¹⁶⁶

Из колоне у покрету било је покушаја бекства, али су многе том приликом немачки спроводници поубијали. Они који су успели да умакну испред курцума, одлазили су у оближње куће, тражили цивил-но одело и после неколико дана стизали својим кућама. Ово су нај-више радили војници са Косова и Метохије, који су познавали терен.¹⁶⁷

На спасавању војника и извлачењу из логора нарочито се истицао Месни комитет КПЈ из Косовске Митровице, са Иваном Крефтом, Сил-виром Томазини, Аземом Сулејманијем, Али Шукријом, Миладином Радуловићем на челу. У митровачким касарнама био је кратко време сабирни заробљенички логор. Тамо је преко санитета убацивано цивил-но одело. У прихватању избеглих заробљеника становништво је пружало велику помоћ. Нарочито су се истицали железничари, који су службено одлазили у логоре и уносили цивилна одеда. Једна група је изашла помоћу лекарских уверења које су писали лекари Југословени. Излазило се и под разним изговором у санитарским екипама за запра-шивање и др., тако да је логор Косовске Митровице на тај начин на-пустило 1.500 заробљеника.¹⁶⁸

¹⁶² Као нап. 156.

¹⁶³ Р. Јовићевић, *Politička situacija*, 227. — Комунисти који су дошли у Црну Гору из тога логора укључили су се одмах у рад КПЈ у Црној Гори и на Косову и Метохији.

¹⁶⁴ Као нап. 156 и 154.

¹⁶⁵ Као нап. 119.

¹⁶⁶ Као нап. 75.

¹⁶⁷ Као нап. 19.

¹⁶⁸ Ivan Krefta, *Mart—maj 1941, Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, књ. I, 171.

И поред напора партијске организације, велики број војника из састава Косовске дивизије депортован је у немачке логоре. Пошто је железничка пруга у Ибарској долини и Качанику била порушена, транспорт заробљеника био је одложен до 10. маја. У Офенбург на Рајни, где је одређен логор за овај део југословенске војске заробљеници Косовске дивизије стигли су 26. маја 1941. године.¹⁶⁹

Поред свих тешкоћа, патњи и издаје Пете колоне треба одати велико признање комунистима са Косова и Метохије и из других места који су се налазили као резервисти и војници у 56. пешадијском пуку и осталим пуковима Косовске дивизије. Они су у тим најсудбоноснијим данима за Југославију схватили линију КПЈ и доследно је следили, спроводећи је у одбрану земље. Комунисти су преузимали иницијативу код официра и војника да се одупру нападама Немачке и Италије. О томе најбоље говори борба у Албанији, на Сувој Реци, у Призрену, Ругову, Пећи и другим местима што је био готово јединствен пример у југословенској војсци. Остаће као пример светли ликови Филипа Стругара, Мила Нојића, Лазара Славковића и других који су херојски погинули за велике идеале слободе. Комунисти свих народности, припадници југословенске војске који су се нашли тих априлских дана 1941. године на Косову и Метохији врло смело, храбро, пожртвовано и трезвено су извршили задатке које је ЦККПЈ одредио оних дана када су фашистичке силе у Европи окупирале једну по једну земљу.¹⁷⁰

Овај отпор немачко-италијанској војсци који је дат априлског рата 1941. на Косову и Метохији био је резултат рада КПЈ пре рата, на буђењу класне свести, стварању јединства маса и на повезаности политичког рада у војсци са политичким радом маса села и града, у борби за економска, социјална и национална права Шиптара, Срба и Црногораца. Велики значај рада КПЈ пре рата био је на стварању Народног фронта и окупљању у њему антифашистички расположених маса, јачању духа у народу и војсци против све веће опасности од немачких и италијанских фашистичких агресора, који су вршили велики притисак на Југославију да је поробе и распарчају.

Закључак

Рад комуниста Косова и Метохије у бившој југословенској војсци уочи рата и у априлском рату, одвијао се у условима када су се и у другим деловима Југославије чинили исти напори КПЈ да ојачају политички утицај Партије и њене позиције у војсци и да се отклоне слабости и дотадашња опортунистичка гледања на рад Партије међу припадницима оружаних снага. Комунисти на Косову и Метохији су успели да створе већи број партијских пунктова још у 1938. и 1939. години. Почетком 1940. формиран је пуковски комитет КПЈ у 56. пешадијском пуку у Баковици у коме пуку је било 57 чланова партије, углавном из Пећи и околине: у четири батаљона образовани су батаљонски комитети, у многим четама партијске ћелије. У 38. пешадијском пуку у Косовској Митровици основана је партијска ћелија а у осталим војним јединицама на Косову и Метохији партијски пунктови. После Пете земаљске конференције КПЈ 1940. године формирана је војна комисија при Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију. Задужен је и по један члан месних комитета за рад у војсци; било је задужења и у партијским организацијама — ћелијама то јест чланова одговорних „по војној линији“.

¹⁶⁹ А-VII, к. 10, ф. I, бр. 120, стр. 112.

¹⁷⁰ После априлског слома 1941. комунисти који су учествовали у рату давали су препоруке партијским ћелијама и партијским форумима за пријем у КПЈ који су се истакли у борбама у априлском рату.

Рад комуниста се спроводио упоредо са разграђавањем других политичких активности и акција КПЈ у земљи (стварање Народног фронта, борба за јединство маса и њихова мобилизација у борби против растуће ратне опасности, раскринкавање владајућих кругова, који су водили капитулантску политику према фашистичкој Немачкој и Италији). Комунисти Косова и Метохије супротстављали су се реакционарним мерама владајуће буржоазије, организујући политичке акције против концентрационих логора, војних логора, тражећи пуштање на слободу политичких затвореника и враћање шпанских добровољаца, постављајући одлучан захтев да се брани земља, осуђујући освајачку политику фашистичких држава над незаштитеним народима Албаније, Чехословачке и др. Јављање већег броја добровољаца за одбрану Албаније и учешће радних људи у другим акцијама у том периоду које је Партија организовала представљало је мобилизацију маса од стране КПЈ против рђаве политике буржоазије. Активност КПЈ дошла је и у градовима Косова и Метохије највише до изражаја 27. марта 1941. године, када је обарањем владе Југославија стварно изашла из Тројног пакта и када је војска заједно са народом манифестовала спремност да брани земљу насупротив капитулантских кругова у армији и влади.

Комунисти Косова и Метохије који су се нашли 6. априла у јединицама Косовске дивизије и у другим јединицама бивше југословенске војске врло успешно су спроводили линију КПЈ, бодрили осталу војничку масу, вршили политички утицај код војника и официра и на тај начин борбеним задацима давали осталима пример како се пред фашистичким освајачима може бранити земља, слобода и идеали које је Партија уносила у радне масе. Многи су комунисти у данима априлског рата преузимали команду у неким мањим јединицама Косовске дивизије, како би на тај начин што боље извршили одлуке Партије. Комунисти у неким пуковима Косовске дивизије са масом која их је следила водили су борбу са Италијанима у Албанији до 23. априла то јест и неколико дана после капитулације Југословенске војске. У дане капитулације и предавања трупа, комунисти у овој дивизији и у гарнизонима Косова и Метохије били су активни на извлачењу војника из прихватних заробљеничких пунктова, тако да је приликом предаје трупа непријатељу, велики број комуниста и војника одлазио своје кућама, носећи собом веће количине оружја и муниције. Ово је све рађено уз непосредну помоћ Обласног комитета, који је уложио велике напоре да се спроведе одлука ЦК КПЈ од 10. априла 1941. године.

Комунистима Косова и Метохије који су интензивно политички радили у војсци припада велика заслуга и зато што су таквим радом много учинили и у јачању јединства Шиптара, Срба и Црногораца. Они су то постигли вршећи велики утицај на радне масе, одвајајући их од уплива њихове националне буржоазије односно бегова. Комунисти су имали успеха нарочито својим примером и држањем и упорним радом на пропаганди и привођењу маса на позиције Партије, спречавајући братоубилачку борбу и шовинизам између националности које су живеле на Косову и Метохији. Комунистичка партија је много допринела да се спречи крвопролиће које је непријатељ покушао да спроведе приликом окупације априла 1941. године.

Моралним капиталом који је у масама постигнут уочи рата и у априлском рату 1941. године и даљим радом КПЈ на братству и јединству маса Косова и Метохије, Партија је успела да превазиђе тешкоће настале окупацијом (посебно исељавањем већег броја насељеника, међу којима је КПЈ учврстила своје позиције) и да допринесе да се народноослободилачка борба разгори и на Косову и Метохији.

Милутин ФОЛИЋ

Милутин Фоллич

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММУНИСТОВ КОСОВА И МЕТОХИИ В БЫВШЕЙ ЮГОСЛАВСКОЙ АРМИИ НАКАНУНЕ ВОЙНЫ И ВО ВРЕМЯ АПРЕЛЬСКОЙ ВОЙНЫ 1941 ГОДА

Деятельность коммунистов Косова и Метохии в бывшей югославской армии накануне войны и в период апрельской войны происходила в то время, когда и в других областях Югославии КПЮ прилагала усилия для укрепления политического влияния партии и ее позиций в армии и отклонения слабостей во взглядах на работу партии среди солдат. Коммунисты Косова и Метохии сумели создать большое число партийных пунктов еще в 1938 и 1939 годах. В начале 1940 года был создан полковой комитет КПЮ в 56 пехотном полку в Джаковице, в котором было 57 членов партии в основном из Печи и ее окрестностей. В четырех батальонах были образованы батальонные комитеты, во многих четах партийные ячейки. В 38 пехотном полку в Косовской Митровице была основана партийная ячейка, а в остальных единицах на Косове и в Метохии партийные пункты. После Пятой конференции КПЮ 1940 года была сформирована военная комиссия при Областном комитете КПЮ Косова и Метохии. В каждом местном комитете один из его членов получил задание работать в армии. И в партийных организациях-ячейках ряд членов работали по военной линии.

В данной работе сделана попытка на основе малочисленных источников показать работу коммунистов Косова и Метохии в бывшей югославской армии накануне войны и в период короткой апрельской войны. О деятельности КПЮ по военной линии в этих областях еще ничего не написано. В оперативных архивах учреждений монархической югославии материала о нелегальной работе революционной партии не может быть в большом количестве, если не считать некоторых фондов архива Военно-исторического института ЮНА. Партийная документация сохранилась фрагментарно (какое-нибудь воззвание или директива высших партийных органов). Поэтому в работе особое внимание посвящено сбору заявлений участников событий, о которых идет речь в работе. Иногда можно было найти и дневник.

Поскольку число членов КПЮ на Косове и в Метохии в военных единицах не было одинаково, что касается и гарнизонов, невозможно было дать обзор, который бы в большей или меньшей мере одинаково охватил все военные единицы Косова и Метохии. Больше данных было по 56 пехотному полку, в котором больше всего действовали коммунисты из Печи. Что касается гарнизонов, лучше можно проследить положение во время войны в Призрене, а накануне ее в Печи и Джаковице.

Работе коммунистов в армии велась параллельно с развитием других политических действий КПЮ в стране (создание Народного фронта, борьба за единство масс и их мобилизацию против растущей военной опасности, разоблачение правящих кругов, ведущих капитулянтскую политику по отношению к фашистским Германии и Италии). Коммунисты Косова и Метохии боролись против реакционных мер господствующей буржуазии, организуя политические акции против концентрационных лагерей, военных трудовых лагерей, за освобождение политических арестантов и возвращение испанских добровольцев. Они требовали организации обороны страны, осуждая завоевательную политику фашистских государств по отношению к незащищенным народам Албании и Чехословакии, и т.д. Появление большого числа добровольцев для защиты Албании и участие трудовых людей в других акциях в тот период, организованных партией, представляло мобилизацию масс со стороны КПЮ против политики буржуазии. В событиях 27 марта 1941 года активность КПЮ нашли наивысшее выражение и в городах Косова и Метохии. Тогда с надеждой правительства Югославия действительно вышла из только что заключенного Тройственного пакта, а армия вместе с народом демонстрировала готовность защищать страну в противоположность капитулянтски настроенным кругам в армии и правительстве.

Коммунисты Косова и Метохии, которые 6 апреля находились в единицах Косовской дивизии и в других единицах бывшей югославской армии, очень успешно проводили линию КПЮ, ободряли солдат, политически влияли на солдат и офицеров и тем самым, выполняя боевые задания, показывали пример того, как может быть защищена страна от фашистских захватчиков. Многие коммунисты в те дни апрельской войны брали на себя ко-

манду в некоторых мелких единицах Косовской дивизии, чтобы тем самым еще лучше выполнить решения партии. В некоторых полках Косовской дивизии коммунисты вели за собой массы в борьбе против итальянцев в Албании до 23 апреля, т.е. несколько дней после капитуляции югославской армии. В дни капитуляции и передачи войск коммунисты в этой дивизии и в некоторых гарнизонах активно действовали по выходу солдат из пунктов, где собирались пленные. Поэтому во время передачи войск большое число коммунистов и солдат уходило в свои места, неся большое количество оружия и munitions. Все это делалось при непосредственной помощи Областного комитета, приложившего немало усилий для выполнения решения ЦК КПЮ от 10 апреля 1941 года.

Коммунисты Косова и Метохии, интенсивно политически действовавшие в армии, имеют большие заслуги и в усилении единства шиптаров, сербов и черногорцев, в освобождении трудящихся масс из-под влияния национальной буржуазии, т.е. бегов. Успешное влияние коммунистов постигалось их поведением и упорной работой по пропаганде идей партии и привлечению масс к политике КПЮ, препятствовавших расширению братоубийственной борьбы и шовинизма между национальностями, жившими на Косове и в Метохии. Коммунистической партии удалось внести вклад в прекращение кровопролития, которое неприятель попытался вызвать во время оккупации в апреле 1941 года.

С помощью морального капитала, достигнутого накануне войны и в период апрельской войны, и дальнейшей работой КПЮ по укреплению братства и единства масс Косова и Метохии, партия сумела преобродить трудности, созданные оккупацией, и достичь того, что народно-освободительная борьба разгорелась и на Косове и Метохии.

Rezime

Milutin Foliq

PUNA E KOMUNISTËVE TË KOSOVËS E METOHISË N'USHTRINË E GSH JUGOSLLAVISË NË PRAK TË LUFTËS DHE NË LUFTËN E PRILLIT TË VJETIT 1941

Në këtë punim orvatemi që në bazë të shenimeve të pakta burimore ta japim një pasqyrë të punës së komunistëve të Kosovës e Metohisë n'ushtrinë e ish Jugosllavisë në prak të luftës dhe në luftën e shkurtë të prillit. Për veprimtarinë e PKJ «në vijën ushtarake» dhe, çastjet e akcionet e ngjashme në viset e përmenduna nuk asht shkruar ende. Material n'arkivat operative t'enteve të Jugosllavisë monarkiste, për shkak të vet natyrës së çeshtjes, tue marrë parasysh se fjala asht për punën ilegale të një Partije revolucionare, nuk mund të ketë madje në sesi sado pak të konsiderueshme; munden ardhë në konsiderim vetëm disa fonde të sistematizueme t'arkivit ushtarako-historik t'APJ. Doku-pasë as për afërsisht njisoj në të gjitha njisitë ushtarake dhe garnizonet, nuk qe e mundshme me dhanë pesqyren e cila do të përfshinte pak a shum në mënyrë të harmbnizueme të gjitha njisitë ushtarake të Kosovës e Metohisë. Ma shum shenime ekzistojnë për regjimentin e 56 të kamsorisë, në të cilin ma së shumti kanë shërbye komunistët nga Peja dhe rrethina. Prej garnizoneve, situata mund të përcillet ma mirë në Pejë, Gjakovë, e gjatë vetë luftës, edhe në Prizren.

Puna e komunistëve n'ushtri zhvillohej krahas me degëzimin e aktiviteteve tjera politike dhe akcioneve të PKJ në vend (formimi i Frontit popullor, lufta për unisimin e massave dhe mobilizimin e tyre në luftën kundër rrezikut gjithnjë e ma të madh të luftës, demaskimi i qarqeve në pushtet, të cilët zbatojshin politikë kapitulante ndaj Gjermanisë dhe Italisq fashiste). Komunistët e Kosovës dhe Metohisë u rezistojshin masave reacionare të borgjezisë tue organizue akcione politike kundër kampeve të përqëndrimit, ilogoreve ushtarake punuese, tue kërkue lirinë e të burgosunëve politikë dhe kthimin e vullnetarëve në luftën spanjole, tue parashtrur kërkesa të vendosura që të mbrohej vendi, tue e denue politikën pushtuese të shteteve fashiste kundër popuve te pambrojtun të Shqipnisë dhe Çekoslllovakisë etj. Paraqitja e një numri të madh të vullnetarëve për mbrojtjen e Shqipnisë dhe pjesëmarrja e njerëzve punues n'akcionet tjera që organizonte Partija në këtë periudë, ishte mobilizimi i turmave nga ana e PKJ kundër politikës së borgjezisë. Aktiviteti i PKJ erdhi në

shprehje edhe në qëtetet e Kosovës e Metohisë, sidomos më 27 mars të vjetit 1941, kur me pezullimin e qeverisë së Jugosllavisë dueltë me të vërtetë nga Pakti i posa lidhun tripalësh dhe kur ushtria bashkë me popullin manirestok gatshmeninë për ta mbrojtë vendin, përkundër qarqeve kapitulluese n'armatë e qeveri.

Puna e komunistëve të Kosovës e Metohisë n'ushtrinë e ish Jugosllavisë në prak të luftës dhe Në luftën e prillit, zhvillohej në kushtet kur ndhe në viset të tjera të Jugosllavisë baheshin orvatjet e PKJ për t'u menjanue do-bësitë dhe pikëpamjet e deriatëhershme për punën e Partisë në radhë e pjesmarrësve të forcave t'armatosune. Komunistët e Kosovës e Metohisë ia mentacioni partiak asht riejt fare fragmentalisht, bie fjala ndonji proklamataë apo dir ktivë që kanë pasë vlerë për mbarë vendin. Prandej, në kët punim i kushtohet kujdes i veçantë mbledhjes së deklaratave të pjesëmarrësve në ngjarjet për të cilat këtu bahet fjalë. Rrallë, qe e mundshme me u gjetë edhe ndonji ditar. Tue marrë rasysht se antarë të PKJ nga Kosova e Metohija nuk ka dueltën të krijojnë një numër të konsiderueshëm punktesh partiake qysh në vjetin 1838 dhe 1939. Kah fillimi i vjetit 1940 u formue Komiteti i regjimentit i PKJ më regjimentin e 56 të kamsorisë në Gjakovë, ku kishte 57' antarë të Partisë, të shumtën nga Peja e rrethina; në katër batalione u formuen komitetet e batalioneve, në shumë çeta çululat e Partisë. Në regjimentin e 38 të kamsorisë në Mitrovicë u formue çelula e Partisë, kurse në njisitë tjera ushtarake në Kosovë e Metohi u formue punktet partiake. Mbas konferencës se pestë të vendit të PKJ në vjetin 1940, u formue komisioni ushtarak pranë Komitetit krahinor të PKJ për Kosovë e Metohi. U angazhue edhe nga një antar i komiteteve lokale për punëne n'ushtri; u ngarkuen me detyra edhe n'organizatat partiake — çelulat, gjegjësisht antarë të përgjegjshëm »për vijën ushtarakë«.

Komunistët e Kosovës dhe Metohisë që më 6 prill ndodheshin në njisitë e divizionit të Kosovës dhe në njisitë tjera t'ushtrisë s'ish Jugosllavisë, e zbatuen me shum sukses vijën e PKJ, i inkurajuen turmat tjera t'ushtarëve, banë ndikim politik tek ushtarët e oficerët dhe në kët mënyrë u dhanë shembull të tjerëve në detyrat luftarake se si mund të mbrohet para pushtuesëve fashistë vendi i sulmuem, lirija dhe idealet të cilat Partija i ngjallte në turmat punuese. Shum komunistë në ditët e luftës së prillit muerën komandën në disa njisë ma të vogla të divizionit të Kosovës, për të mundë me i krye sa ma mirë vendimet e Partisë. Kommunistët në disa regjimente të divizionit të Kosovës, bashkë me turmat që shkuen mbas tyne, luftuen kundër italianëve në Shqipni deri me 23 prill, gjegjësisht dise ditë mbas kapitullimit t'ushtrisë s'ish Jugosllavisë. Në ditët e kapitullimit dhe dorëzimit të trupave, komunistët në kët divizion dhe në dise garnizone qenë aktive në marrjen e ushtarëve nga punktet e robëve të luftës, kështuqë me rastin e dorëzimit të trupave një numër i madh komunistesh e ushtarakësh shkuen nëpër shtëpija, tue bartë me vedi sasi të mëdhe armësh e municioni. Gjithë këto u banë me ndihmën e drejtpërdrejtë të Komitetit krahinor, i cili bani përpjekje te mëdha për zbatimin e vendimeve të KQ të PKJ të 10 prillit të vjetit 1941.

Komunistëve të Kosovës e Metohisë që punuen intensivisht n'ushtri, u takon merita e mādhe edhe për shkak se me një punë të kërtillë politike kontribuen shum për forcimin e unitetit në mes të Shqiptarëve, Sërbëve dhe Malazëve. Ata ia dulën në krye kësaj pune tue be ndikim të madh në turmat punuese, tue mos lejuë përziemjen e borgjezisë së tyne kombëtare, respektivisht të beglerëve. Komunistët mbërrijtën suksese sidomos në shembullin dhe qëndrimin e tyne, mandej në punë të qëndrueshme në propagandimin dhe orientimin e masave kah pozitën e Partisë, tue e pengue luftën vllavrasëse e shovenizmin ndërmmjet kombësive që jetojshin në Kosovë e Metohi. Partija komuniste kontriboi shum për t'u pengue gjakderdhje te cilën anmiku orvatej ta bante me rastin e okupimit në prillin e vjetit 1941.

Me kapitalin moral që u mbërrijte ne turma ne prak të luftës dhe në luftën e prillit si dhe punën e matejshme të PKJ për bashkimin e vllaznimin e popujve të Kosovës e Metohisë, Partija ia duelt t'i kalojë vështërsitë shkaktue nga okupacioni e të kontribuojë që lufta nacionalçlirimtare të merr flakë në Kosovë e Metohi.